

D66 is terug

“Het gaat erom welk perspectief wint. Stilstand tegenover ambitie. Restauratie tegenover hervorming. Durf tegenover angst. Openheid tegenover geslotenheid. Inclusiviteit tegenover verdeeldheid. Het redelijk alternatief tegenover het onredelijk alternatief.”¹ (Alexander Pechtold op het voorjaarscongres in 2009)

SNELST GROEIENDE PARTIJ

Aan de vooravond van het veertigjarig bestaan van D66 in 2006 en de Tweede Kamerverkiezingen die in november van dat jaar zouden worden gehouden, stond D66 er ronduit beroerd voor. Het imago van D66 was ernstig aangetast door een reeks van strategische en tactische fouten. Kiezers waren om verschillende redenen het vertrouwen in de partij kwijt geraakt: de deelname aan het centrumrechtse kabinet-Balkenende II, de mislukte democratiseringsvoorstellen, het Uruzgan-debat. De partij kampte met een geloofwaardigheidsprobleem, regeringsdeelname was te lang boven het partijbelang gesteld en de merknaam D66 was besmet. Na tien verkiezingsnederlagen in twaalf jaar wist de partij nog maar twee procent van de kiezers te trekken en verkeerde D66 voor de derde keer in haar geschiedenis in een electorale crisis. Hoe anders is de situatie drie jaar later. De partij die in 2006 op het punt stond klinisch dood te worden verklaard (D66 stond in de peilingen op nul zetels), is bezig met derde wederopstanding in haar bestaan, onder aanvoering van een nieuwe, gedreven partijleider, die door vriend en vijand wordt geroemd om zijn parlementaire werk. Niemand heeft het meer over de avond van Van Thijn en het aftreden van Thom de Graaf. Of over het Uruzgandebate en het vertrek van Boris Dittrich. Of over de felle strijd om het lijsttrekkerschap tussen Pechtold en Van der Laan. Drie jaar nadat de strijd om het leiderschap van D66 werd beslist in het voordeel van Pechtold, straalt D66 weer eenheid, zelfvertrouwen en optimisme uit.

Dat resulteert ook in een stijging in de kiezersgunst. Veel kiezers lijken bereid te zijn D66 een nieuwe kans te geven. In 2009 stijgen de democraten in de peilingen van Maurice de Hond naar 26 zetels, waarmee D66 de tweede partij van Nederland zou worden. Volgens een peiling van De Hond in juli van dat jaar is Pechtold bij de kiezers zelfs de favoriete kandidaat voor het premierschap.² De democraten moeten zich echter niet rijk rekenen. Begin jaren negentig stond D66 in de peilingen op dertig zetels en werd er al gespeculeerd of Hans van Mierlo de volgende premier van Nederland zou worden. Maar de peilingen voor D66 worden doorgaans geen werkelijkheid. Dat beseft partijleider Pechtold ook. Op het voorjaarscongres in 2008 heeft hij het belang van peilingen nog gerelativeerd: "Peilingen zijn maar peilingen, ze gaan omhoog, ze gaan omlaag, en weer omhoog. Soms de één omlaag en de ander omhoog."³ Maar achteraf geeft Pechtold toe dat de almaar stijgende peilingen hem behoorlijk nerveus hebben gemaakt. "Op een gegeven moment gingen de peilingen naar 26 zetels. In de zomer van 2009 scoorde ik hoger dan Bos als toekomstig premier! Het liep uit de hand, we hadden er geen grip meer op", vertelt Pechtold terugkijkend. De D66-leider vindt het moeilijk om aan het verwachtingspatroon te voldoen. "Dat waren de momenten dat ik dacht: hoe moeten we dit gaan managen? Het was prachtig, maar ik kon de groei niet meer beheersen. Dat vond ik echt een heel moeilijke periode." De aandacht die de media voor de democraten hebben, is recht evenredig met de stijgende peilingen en alles wat Pechtold zegt, doet er ineens toe. Pechtold: "Het was *keeping up appearances*. In de peilingen stonden we op 26 zetels, maar we liepen nog steeds met z'n drieën van commissievergadering naar commissievergadering."⁴

Kiezers waarderen de duidelijke standpunten van de partij, zo blijkt uit een onderzoek van TNS NIPO. "D66 is de enige partij die klip en klaar kiest voor Europa, tegen Wilders, tegen de betutteling en voor de vrijheid van meningsuiting. Daar zitten weliswaar minder kiezers dan in de conservatief-sociale hoek, maar D66 scoort er mee", aldus het onderzoeksbureau. De vrijzinnige, sociaal-liberale koers die D66 onder leiding van Pechtold vaart, trekt vooral kiezers bij de PvdA weg. Maar opvallend is dat ook voormalige CDA-stemmers naar D66 overstappen. "Steeds meer personen beginnen te balen van het passieve gedrag van Balkenende en consorten bij het bestrijden van de recessie, zo geeft TNS NIPO de stemming onder de kiezers weer. "Voor echte hervormingen zoals het ontslagrecht, hypotheekaf trek, AOW-leeftijd, moet je bij D66 zijn."⁵

Maar voor zover de positieve peilingen een uiting zijn van een hernieuwd vertrouwen in D66, is dat vertrouwen flinterdun. De steun die D66 nu krijgt, kan zo weer worden ingetrokken. De loyaliteit van kiezers aan een politieke partij is nog nooit zo gering geweest. Als de democraten de hooggespannen verwachtingen straks niet kunnen waarmaken, of de

verkeerde strategische keuzes maken, wacht ongetwijfeld opnieuw een electorale afstraffing. Als oppositiepartij heeft D66 de handen vrij. Niet gebonden aan coalitieakkoorden kan de 'overzichtelijke Tweede Kamerfractie' het eigen D66-geluid laten horen. En er hoeven geen moeilijke compromissen te worden verdedigd. De geschiedenis laat zien dat D66 in deze rol altijd op haar best is. Denk aan de wijze waarop de partij onder leiding van Hans van Mierlo oppositie voerde tegen de kabinetten-Lubbers en daarmee basis legde voor de electorale groei die resulteerde in 24 zetels in 1994. Maar wat gebeurt er als D66 straks een rol gaat spelen bij de formatie van een nieuw kabinet? Ook daar heeft de partij ruime ervaring mee – en niet bepaald goede. Het is voor de democraten te hopen dat de lessen uit deze ervaringen niet uit beeld raken als de mogelijkheid voor regeringsdeelname zich voordoet en interessante posities te vergeven zijn. Vooralsnog zijn de signalen echter positief. Anders dan drie jaar geleden worden er binnen D66 geen interne loopgravenoorlogen meer gevoerd. De partij maakt een professionalisering door en dat is merkbaar aan alles: er wordt serieus werk gemaakt van het scouten en opleiden van nieuw talent, het communicatiebeleid is doordachter en eenduidiger, er wordt veel energie gestoken in kadervorming, er wordt kennis en expertise van buiten de partij betrokken bij de gedachtevorming en de uitgangspunten van de partij (de vijf 'richtingwijzers') worden nader uitgewerkt om de partij ook programmatisch van een stevige basis te voorzien.

Misschien nog wel belangrijker dan de stijgende peilingen is het feit dat D66 er in twee jaar tijd 6.000 nieuwe leden bij heeft gekregen. Alleen al in 2008 heeft D66 twintig procent meer leden gekregen. Op 1 januari 2008 had de partij 10.357 leden, op 31 december waren dat er 12.432, een netto-stijging van 2.075.⁶ Daarmee is D66 de snelst groeiende politieke partij van Nederland. Een opvallend resultaat, niet alleen omdat de partij nog maar kort geleden in electorale problemen verkeerde, maar ook omdat het tegen alle trends in is. Het aantal leden van politieke partijen daalt immers al jaren. D66 vormt al drie decennia de uitzondering op die regel: in de tweede helft van de jaren tachtig had D66 globaal tussen de 8.000 en 10.000 leden, vanaf begin jaren negentig schommelde dit aantal tussen de 11.000 en 15.000 leden.⁷ Vanaf 2004 is het aantal leden iets teruggesakt tot iets meer dan 10.000, maar vanaf 2007 begint het ledenaantal snel te stijgen. Hiermee onderscheidt D66 zich van vrijwel alle andere politieke partijen in Nederland, die (met uitzondering van de SP en de orthodox-christelijke partijen) al decennia te kampen hebben met fors dalende ledenaantallen. "Lid worden van een politieke partij is tegenwoordig een heel bewuste keuze", zegt partijvoorzitter Van Engelshoven in een reactie op het stijgende ledental. "Ik ben ontzettend blij met ieder nieuw lid. Het is mooi dat we in de peilingen zetelwinst boeken, maar dat is vooralsnog

slechts virtuele winst. Ik ben blij dat die mensen zich ook steeds meer daadwerkelijk aanmelden als lid.”⁸

Als D66 op 7 maart 2009 in congrescentrum De Doelen in Rotterdam haar voorjaarscongres houdt, stroomt de congreslocatie vol met nieuwe – en veelal jonge – leden. Maar liefst 1.100 democraten komen op het congres af. Omdat er maar 700 mensen in de plenaire zaal passen, moeten 300 leden het congres via een videoscherm in een andere zaal volgen. Het is even wennen dat D66 weer een populaire partij aan het worden is. “Je merkt dat er steeds meer mensen zijn die niet geloven in de maakbaarheid van de samenleving, die niet geloven dat je met regels modelburgers maakt, maar die met D66 geloven dat meer vertrouwen op de eigen kracht van mensen, meer kracht in de samenleving legt,” zegt partijvoorzitter Van Engelshoven op het congres. Ook is D66 volgens Van Engelshoven de partij voor mensen “die niet willen dat we populistisch selectief met grondrechten aan de haal laten gaan. Die niet vinden dat het beledigen en in de hoek zetten van mensen past in een beschaafde democratische cultuur.”⁹ De groei van de partij zet zich in 2009 voort: eind mei meldt het 15.000ste lid zich aan. Daarmee is de ambitie uit ‘Klaar voor de klim’, om in drie jaar tijd naar 15.000 leden te groeien, al na anderhalf jaar bereikt. Van Engelshoven: “We waren er (na de verkiezingen in 2006 – MvdL) van overtuigd dat een behoorlijk deel van de kiezers ons verhaal steunde. Daar hebben we altijd vertrouwen in gehad. De band met hen moest te herstellen zijn. Maar we hebben nooit gedacht dat het zo snel zou gaan.”¹⁰ En snel gaat het. In de tweede helft van 2009 wordt het uit 1981 daterende ledenrecord van 18.000 gebroken. Voor Van Engelshoven is dat aantal nog niet genoeg: “We hebben nog steeds relatief weinig leden. Het nieuwe streven is 20.000 leden en zodra dat gehaald is, wordt het direct weer een ondergrens.”¹¹ Dit typeert de ambities van D66 anno 2009. Twee jaar nadat de groei is ingezet, wordt de doelstelling bijgesteld: 20.000 leden eind 2013 is nu het doel.¹² Maar ook deze mijlpaal zal veel eerder worden bereikt.

Voor D66 is het stijgende ledental erg belangrijk. In het verleden heeft de partij vaak electorale pieken gekend, perioden waarin de democraten bij verkiezingen veel stemmen kregen, maar dat ging meestal niet gepaard met de stap om ook lid te worden. Nu zetten veel mensen die stap wel en sluiten ze zich bij de partij aan, wat voor D66 een belangrijk signaal is dat mensen zich graag blijvend met de partij verbinden. Sterker nog: veel nieuwe leden laten weten zich ook actief voor de partij te willen inzetten. Daarmee groeit het organisatorisch draagvlak van de partij, iets wat in het verleden vrijwel altijd een zwak punt van D66 is geweest. In vergelijking met andere Nederlandse partijen heeft D66 altijd een zeer lage organisatiegraad gekend. Dit probleem is vooral voelbaar in de afdelingen van D66. Sommige afdelingen lijden een kwijnend bestaan, vooral in perio-

den van electorale neergang. Niet zelden komt het voor dat de lokale fractievoorzitter ook afdelingsvoorzitter en campagneleider is en in electoraal mindere tijden is het wel voorgekomen dat gemeenteraadsleden zich voor een volgende termijn kandidaat stelden omdat er geen nieuwe kandidaten waren om de lege plekken op te vullen. Het landelijk bestuur is zich ervan bewust dat de nieuwe leden voor D66 een waardevol kapitaal vormen. Het bestuur investeert dan ook veel energie en geld in de nieuwe leden. Van Engelshoven: "Kadervorming en selectie van volksvertegenwoordigers zijn de kern van een politieke partij. Kwaliteit is zo belangrijk, daar moet je heel scherp op letten. En we streven naar een meer efficiënte en duidelijk herkenbare organisatie door meer afdelingen te bundelen. Een overzichtelijke organisatie maakt de lijnen korter en zorgt voor een goede informatie-uitwisseling."¹³ De sterke groei van het ledenaantal betekent ook dat eind 2008 een kwart van de leden van D66 nog geen jaar lid is. Een derde van het totale ledenbestand is nog geen twee jaar lid en bijna de helft nog geen vijf jaar.¹⁴ Vandaar dat er zoveel wordt geïnvesteerd in het betrekken van de nieuwe leden bij de partij en van het scouten en begeleiden van nieuw talent. Het is cruciaal om de nieuwe leden aan de partij te binden. Ook onder Nederlanders die in het buitenland wonen, groeit de belangstelling voor D66. Nadat eerder al D66-afdelingen werden opgezet in Brussel, New York en Berlijn, geeft partijleider Pechtold eind 2009 de aftrap voor D66-Londen. Pechtold zegt bij die gelegenheid dat de kans voor D66 om "echt door te breken nog nooit zo groot is geweest."¹⁵

OPPOSITIELEIDER

Ruim drie jaar heeft D66 met een leiderschapsprobleem gekampt. De generatiewisseling die binnen de partij heeft plaatsgevonden, leverde lange tijd geen nieuwe politiek leider op. Thom de Graaf trad na twee verkiezingsnederlagen in 2003 terug als partijleider. Boris Dittrich wist zich gedurende drie jaar niet tot politiek leider te ontwikkelen en moest aftreden na het Afghanistan-debacle en ook Lousewies van der Laan was als fractievoorzitter allesbehalve onomstreden. Het leiderschapsvacuüm werd aanvankelijk nog gemaskeerd, doordat De Graaf als vicepremier de leiding feitelijk nog in handen had, ook al was de fractie onder leiding van Boris Dittrich het daar niet mee eens. Dittrich kreeg niet de ruimte om zijn leiderschap te vestigen en op de momenten dat hij dat probeerde, ging het mis. Daarbij speelde mee dat de nieuwe generatie D66'ers in de fractie een sociaal-liberale koers wilden varen en afstand wilde nemen van de oude democratiseringsidealen, iets wat de oude garde rondom Hans van Mierlo zag als een ongewenste verandering van de identiteit van D66. Zij achtten Dittrich niet geschikt als nieuwe partijleider. Pas met

de verkiezing van Alexander Pechtold tot nieuwe partijleider is het leiderschapsprobleem opgelost.

Voor de wederopstanding van D66 is Pechtold van cruciaal belang. De voormalige wethouder, burgemeester en minister trekt D66 weer uit het dal, geeft de partij haar 'reden van bestaan' terug en weet van D66 weer een voor de kiezers aantrekkelijke partij te maken. De knellende banden van het ministerschap zijn verdwenen. Er is geen interne rivaliteit meer, het geruzie binnen de partijtop behoort tot het verleden. Pechtold's leiderschap wordt geaccepteerd en gewaardeerd. Dat is belangrijk, omdat de partijleider het boegbeeld van de partij is. Toch behoeft het belang van de partijleider enige nuancering. De persoon van de politiek leider en lijsttrekker is minder belangrijk dan vaak wordt gedacht. De sympathie die kiezers voor een partij hebben, is belangrijker bij de keuze voor een partij dan sympathie voor de lijsttrekker.¹⁶ De waarde van Pechtold is dan ook vooral dat hij erin is geslaagd om na jaren van machtsstrijd de eenheid binnen D66 te herstellen en de partij weer een gezicht te geven. Onder zijn leiding wordt het imago van D66 hersteld en daarmee wordt het vertrouwen van de kiezers die D66 een sympathieke partij vinden, herwonnen. Pechtold kan zich vol overgave storten op het parlementaire debat. En daar blijkt hij bijzonder goed in. Hij is veelvuldig bij de interruptiemicrofoon te vinden en debatteert scherp, maar met humor, iets waar de D66-leider al snel om bekend komt te staan. Bijvoorbeeld als het kabinet in maart 2009 een pakket maatregelen presenteert om de economische crisis te bestrijden en Pechtold tegen CDA-fractievoorzitter Van Geel zegt: "Hoe kan de heer Van Geel spreken over een akkoord terwijl alle cijfers, behalve misschien de paginanummering, onduidelijk zijn?"¹⁷ Of een maand later, als de Tweede Kamer debatteert over de aanschaf van het nieuwe gevechtsvliegtuig Joint Strike Fighter. De PvdA-fractie stemt in met de aankoop van een testtoestel, maar wil zich niet vastleggen op de aankoop van definitieve toestellen. Pechtold vindt dat niet geloofwaardig. "Als ik vroeger tegen mijn ouders had gezegd: ik ga niet roken, maar ik steek er nu wel één op, dan hadden zij mij toch echt niet geloofd." PvdA-fractievoorzitter Hamer vindt echter dat de aanschaf van een testtoestel echt nog geen definitieve keuze voor de JSF betekent. "Ik weet niet of u 'm na twee weken nog kan ruilen," reageert Pechtold sceptisch. "Ik zou het bonnetje maar bewaren."¹⁸

Een veel herhaald fragment komt uit een debat over bezuinigingen met CDA-fractievoorzitter Van Geel bij de Algemene Beschouwingen in september 2009. Als Van Geel niet veel verder komt dan het kabinet zes maanden te tijd te geven hier onderzoek naar te doen en met voorstellen te komen, loopt D66-fractievoorzitter Pechtold naar de interruptiemicrofoon. In zijn handen heeft hij een hele stapel rapporten. "De rapporten, die u nu van het kabinet vraagt, zijn allang door dit kabinet en de hoge

colleges geschreven,” zegt Pechtold tegen Van Geel. Eén voor één houdt Pechtold de rapporten omhoog: “Ik heb hier voor u ‘Naar een toekomst die werkt’ van de Commissie Arbeidsparticipatie. Ik heb hier voor u een rapport van de commissie-Gerritse, dat waren de hoge ambtenaren die al die bezuinigingsvoorstellen deden, waar niets van is gekomen. Ik heb de ‘Kennisinvesteringsagenda’ voor u. Ik heb ‘Hoe bereik je de perfecte woningmarkt’, ‘Investeren in werk’. U stelt nu een brede maatschappelijke discussie voor waarin wij twintig werkgroepen van ambtenaren aan het werk zetten. Dit is het. Wanneer gaat u, na tweeënhalf jaar stilstand, beleid maken, keuzes maken?”¹⁹ Terwijl de aanwezige Kamerleden vol verwachting kijken hoe dit interruptiedebatje afloopt, probeert Van Geel zich niet van zijn stuk te laten brengen. “Ik heb niets aan afzonderlijke rapporten alleen,” antwoordt Van Geel. “Ik wil een samenhangend verhaal.” Waarop Pechtold reageert: “Zal ik er een nietje doorheen slaan?”²⁰

Pechtold debatteert gevat, losjes en bevlogen, heeft een ‘vlotte babbel’ en ‘doet het goed op televisie’, eigenschappen die essentieel zijn in een mediatijdperk. De D66-leider combineert het lef om impopulaire standpunten in te nemen met genuanceerdheid en redelijkheid, wat goed aansluit bij het beeld dat mensen van oudsher van D66 hebben. De stijl die hem als beginnend minister in de problemen bracht, komt nu goed van pas. Hij oogst veel waardering bij collega’s, pers en kiezers. De kranten die eerder beweerden dat D66 en haar leider afgeschreven waren, zijn nu lovend. Op die manier groeit Pechtold vanaf de verkiezingen eind 2006 uit tot dé oppositieleider in de Tweede Kamer.²¹ Na de Algemene Beschouwingen in 2008 krijgt Pechtold de Klare Taalprijs van de Nationale Jeugdraad en in februari 2009 neemt hij de Duidelijke Taalprijs van de Vrije Universiteit in ontvangst. En net als in 2007 wordt Pechtold ook in 2009 door de parlementaire pers uitgeroepen tot beste politicus. Ondanks de bescheiden omvang van zijn fractie zorgt Pechtold er toch voor dat D66 zichtbaar is en zo haalt de D66-leider zijn partij volgens het juryrapport “eigenhandig uit het slop”.²² In de politicus van het jaar-verkiezing van het televisieprogramma EénVandaag wordt Pechtold eind 2009 bovendien ook door het publiek gekozen tot beste politicus van 2009. Geert Wilders wordt tweede, Wouter Bos derde. Vooral Pechtold’s heldere taalgebruik, het feit dat hij goed is in het debat en dat hij tegenwicht biedt tegen Wilders wordt door de kiezers gewaardeerd.²³

Dat de stijgende populariteit van D66 door sommigen alleen wordt teruggevoerd op de tegenstelling met Wilders, zit Pechtold aanvankelijk wel dwars. “Ik heb er wel een tijdje moeite mee gehad dat het beeld ontstond dat D66 alleen maar groeide dankzij ons verzet tegen Wilders. Maar ik heb me erbij neergelegd. Zo werkt beeldvorming. Maar ik ben geen anti-Wilders, ik ben pro-beschaving. En die beschaving was er eerder dan Wilders.”²⁴ En Wilders is zeker niet de enige reden waarom

Pechtold succesvol is. Behalve als ‘redelijk alternatief’ voor het populisme en extremisme presenteert Pechtold D66 ook als vrijzinnige partij tegenover een betuttelend conservatief kabinet. Ook de eigen hervormingsagenda, met voorstellen die soms lijnrecht tegen gevestigde belangen of de tijdgeest ingaan, spreken veel kiezers aan. “Ik heb geïnvesteerd in kernbegrippen: vrijzinnigheid, onderwijs en kenniseconomie, het individu, Europa”, vertelt Pechtold in 2009 in een interview. “De arbeidsmarkt, de woningmarkt, het onderwijs, duurzaamheid: bij dit alles heeft dit kabinet nog geen fundamenteel begin gemaakt.”²⁵ De boodschap van de democraten is een positieve: geen angst voor globalisering, voor de economische crisis of voor migranten met aan ander geloof, maar een boodschap van optimisme en kansen. “Het wemelt van de verboden en geboden”, aldus partijvoorzitter Van Engelshoven. “Het kinddossier, het paddoverbod, de beperking van coffeeshops. Zeker, er zijn problemen, maar je kunt je afvragen of die allemaal moeten worden opgelost met nieuwe wetten en regeltjes.”²⁶ Door de prominente manier waarop Pechtold oppositie voert, komt er ook steeds meer aandacht voor de boodschap van D66. Pechtold: “In het begin gingen interviews alleen maar over de vraag waarom ik er nog zat en waarom D66 er niet mee ophield. Omdat het debat met Wilders de aanleiding werd om mij uit te nodigen, kreeg ik ook de kans om ons eigen verhaal te vertellen.”²⁷

Pechtold zoekt nadrukkelijk aansluiting bij de traditie waar D66 voor staat. “Onze uitgangspunten zijn tijdloos”, zegt hij op het partijcongres in april 2008. “Wij kunnen voortbouwen op vier decennia vrijzinnig-democratische politiek. In D66-kringen houden we er niet zo van. Van Beginselen, met een hoofdletter B. De associatie met dogma’s dringt zich op, wij houden het liever bij ons breed sociaal-liberale programma, en combineren dat met een vrijzinnig-democratisch politieke houding. Die houding heb ik eerder beschreven, maar herhaal ik vandaag graag: een praktisch probleemoplossende instelling, en, binnen de erkenning van een medeverantwoordelijkheid voor het lot van de ander en voor de gemeenschap als geheel, een zo groot mogelijke individuele vrijheid.”²⁸

Onder leiding van Pechtold is er minder aandacht voor staatsrechtelijke vernieuwingen zoals de gekozen burgemeester, het kiesstelsel of het referendum. Over deze traditionele D66-idealen zegt hij: “Ze zijn nog wel uit voorraad leverbaar, maar ze liggen even niet in de etalage”. Dat betekent niet dat de aandacht voor het functioneren van de democratie onder Pechtold’s leiderschap is verdwenen. Aansluiting zoekend bij de traditie van Hans van Mierlo zegt hij op het voorjaarscongres in 2009: “De analyse van een ziek en moe bestel is inmiddels decennia oud, maar geldt nog steeds. We leven nog steeds in een politieke cultuur die vasthoudt aan verworven machtsposities en elke vernieuwing blokkeert.”²⁹ De staatsrechtelijke idealen mogen dan even niet meer in de etalage liggen,

Pechtold blijft er een warm voorstander van: "macht en tegenmacht, macht nooit zonder transparantie, een open kiesstelsel, bestuurders democratisch aangesteld. Ik wil die agenda verder vorm geven. Het correctief referendum, het proces van de formatie, het opschonen van het aantal bestuurslagen."³⁰

"Het systeem is bezig zichzelf op te blazen," zegt Pechtold in mei 2009 in een groot interview in *NRC Handelsblad*. "Mensen hebben niet meer het gevoel dat Den Haag de plek is waar maatschappelijke problemen kunnen worden opgelost. Dat was zo en is alleen maar erger geworden." Volgens Pechtold verzetten burgers zich steeds meer tegen de gevestigde elite. "Een staatshoofd dat deel uitmaakt van de regering, die de informatie begeleidt, die hoofd is van de Raad van State, een orgaan dat rechtsprekt over zijn eigen adviezen. Een Eerste Kamer die Tweede Kamer loopt te spelen, een bestuurlijke elite die de burger vertelt dat een directeur van een woningcoöperatie een miljoen mag meekrijgen. Daar kotsen de mensen van. Daarom lopen ze in wanhoop achter de ideeën van Wilders aan! Het zijn geen stemmen vóór Wilders, het zijn stemmen tegen de rest."³¹

VERKIEZINGEN EUROPEES PARLEMENT

De verkiezingen voor het Europees Parlement die op 4 juni 2009 worden gehouden, zijn de eerste verkiezingen na het dieptepunt op 22 november 2006. De verkiezingen vormen dus een belangrijke graadmeter voor hoe de kiezers over D66 denken. De voorbereidingen beginnen dan ook al vroeg: campagneleider Fleur Gräper heeft het campagneplan al in december 2007 gereed, anderhalf jaar voor de verkiezingen. Omdat in het nieuwe Europees Parlement het aantal Nederlandse zetels afneemt, is voor één zetel een groter aantal stemmen nodig. Om één zetel te behalen moet D66 vier procent van de stemmen in de wacht slepen. Ten opzichte van de Tweede Kamerverkiezingen eind 2006 zou dat een verdubbeling zijn. Campagneleider Gräper legt de lat voor zichzelf en de partij echter een stuk hoger. Volgens haar moet het voor D66 mogelijk zijn "om minimaal tien procent van de kiezers voor zich te winnen, dat wil zeggen twee tot drie zetels." Gräper is zich ervan bewust dat D66 die doelstelling niet zomaar zal halen. In het verleden is vaak genoeg gebleken dat de partij organisatorisch niet in staat is om de inspanning te leveren die nodig is om ambitieuze campagnedoelstellingen te bereiken. "Een succesvolle campagne kan alleen gevoerd worden met de steun van alle afdelingen, de leden, het landelijk bestuur en de diverse politieke vertegenwoordigers, Europees, nationaal, regionaal en lokaal", schrijft Gräper in haar campagneplan. De hele partij moet worden gemobiliseerd en geënthousiasmeerd om doelstelling van tien procent te realiseren. Gräper wil een

campagne die geënt is op het idee van “grassroots activisme, maar wel met een centrale leiding en met goede ondersteuning.”³²

Voorals GroenLinks wordt door Gräper als concurrent gezien. “Met een jonge ambitieuze vrouw als delegatieleider in het Europees Parlement, en met de progressief-liberale koers in de Tweede Kamer komen veel standpunten overeen met D66.” Maar ook het imago van D66 zelf kan de partij bij de verkiezingen in de weg zitten. “Voor veel kiezers heeft D66 na een aantal problematische jaren nog het imago van zowel inhoudelijk als bestuurlijk onbetrouwbare partner”, zo stelt Gräper. “Hoewel dankzij twee relatief goede campagnes (Tweede Kamer in 2006 en Provinciale Staten in 2007) inmiddels het beeld minder negatief is, is het vertrouwen bij een groot deel van onze potentiële kiezers nog niet (volledig) teruggekeerd.” Op het moment dat Gräper haar campagneplan schrijft, rest er nog anderhalf jaar om aan dat imago wat te doen. “In 2009 zal er een partij moeten staan die bekend staat als integer en authentiek. Een partij die zegt wat hij doet en doet wat hij zegt. Een lichtpunt tussen het christelijk-conservatief en het sociaal-conservatief denken,” aldus de campagneleider.³³

Met de slogan ‘Europa? Ja!’ profileren de democraten zich als enige politieke partij als uitgesproken pro-Europese partij en zetten ze zo het beeld van het ‘nieuwe’ D66 stevig neer. “D66 is in het huidige politieke klimaat de enige politieke partij die zich onomwonden durft uit te spreken voor een sterk Europa”, aldus Gräper, die verwacht dat andere partijen de komende jaren “hun Eurosceptische koers zullen laten varen en daarmee een concurrent worden voor D66.” D66 moet het thema Europa daarom “proactief claimen en op de agenda zetten en houden.” Het doel van de optimistische D66-campagne is niet om Eurosceptici te overtuigen, maar om de Europegezinde kiezer op D66 te laten stemmen. De democraten hopen drie doelgroepen aan te spreken: de ‘eigen’ kiezers, die in de afgelopen jaren het vertrouwen in D66 zijn kwijtgeraakt, maar nog wel achter het gedachtegoed van de democraten staan, de 38 procent van de kiezers die in 2005 bij het referendum over de Europese grondwet vóór hebben gestemd “een nieuwe groep kiezers, die niet natuurlijkerwijze op D66 zou stemmen, maar tegenwicht zoekt voor partijen als de SP, Geert Wilders en de ChristenUnie.” Vanuit de D66-richtingwijzer ‘denk en handel internationaal’ zal in de campagne worden benadrukt dat een sterk Europa in het belang van Nederland is en dat een sterke rol van Nederland in het belang is van de Europese Unie, met andere woorden: dat het Europese belang en het Nederlandse belang elkaar versterken. Daarbij zal wel worden aangegeven dat pro-Europa niet betekent dat alles wat uit Europa komt klakkeloos moet worden overgenomen. Er zijn met betrekking tot Europa immers ook zaken voor verbetering vatbaar en zaken die beter op nationaal niveau kunnen worden georganiseerd. Campagneleider Gräper

is ook reëel. Verkiezingscampagnes gaan vaak over de waan van de dag. “De verkiezingen zullen slechts voor een klein deel beïnvloed worden door wat er in Brussel speelt, maar veel meer worden bepaald door wat er in Den Haag gebeurt”, aldus Gräper.³⁴

Bij de Europese verkiezingen in 2004 zijn D66 en VVD een lijstverbinding aangegaan. Dat leidde toen tot veel discussie. Het landelijk bestuur was eigenlijk tegen een lijstverbinding, vooral om imago-overwegingen: een uitgesproken pro-Europese partij die samen optrekt met een Eurosceptische partij. Maar lijsttrekker Sophie in 't Veld was voorstander van een lijstverbinding en ondanks het feit dat ook het congres maar matig enthousiast was, kwam die lijstverbinding er toch. De vraag of D66 bij de verkiezingen in 2009 weer een lijstverbinding met de VVD zal aangaan, komt al in december 2007 in het landelijk bestuur op tafel. De afgelopen jaren hebben D66 en VVD binnen de Europese fractie van de ALDE (Alliantie van Liberalen en Democraten voor Europa) veel samengewerkt. Het zou dus logisch zijn om ook bij de komende verkiezingen een lijstverbinding aan te gaan. Aan de andere kant zijn er op nationaal niveau ook veel verschillen tussen D66 en VVD, juist ook op het terrein van Europa. Campagneleider Gräper geeft het bestuur in overweging om met het nemen van een beslissing te wachten totdat bekend is wie de lijsttrekker van de VVD bij de Europese verkiezingen wordt. Dat kan veel uitmaken voor de toon die de VVD bij de verkiezingen zal aanslaan. Maar het landelijk bestuur wil daar niet op wachten. Een lijstverbinding moet worden gezien als een technische kwestie en niet een politieke.³⁵ In april 2008 valt het besluit: hoewel D66 en VVD ten aanzien van Europa sterk verschillende standpunten hebben, gaan de twee partijen bij de Europese verkiezingen in 2009 toch een lijstverbinding aan. “Een formaliteit”, aldus het landelijk bestuur van D66, die bovendien “niet publiekelijk gecommuniceerd” zal worden.³⁶

De democraten spelen tijdens de campagne in op de opkomst van nieuwe media zoals Facebook en Twitter. D66 is de eerste partij die haar programma presenteert via Twitter. In tien ‘tweets’ maken de democraten hun belangrijkste programmapunten bekend, onder andere over samenwerking tussen scholen en universiteiten in de Europese Unie, een gezamenlijk Europees buitenlandbeleid en een betere aanpak van milieuproblemen. Mensen die Twitter gebruiken kunnen direct op de programmapunten reageren. D66 hoopt zo mensen te bereiken die geen tijd hebben om het hele verkiezingsprogramma door te spitten. “Iedereen heeft tijd voor tien tweets”, aldus Marietje Schaake, nummer drie op de kandidatenlijst van D66.³⁷

Lijsttrekker voor D66 is ook deze keer Sophie in 't Veld, die de pro-Europese boodschap van de democraten hartstochtelijk uitdraagt.

“D66 has been *punching above its weight*, zoals ze in het Engels zeggen. We hebben als kleine partij met minimale middelen heel veel bereikt. Maar in de komende jaren is D66 harder nodig dan ooit. Europa staat voor enorme uitdagingen. Hoe houden we een gezonde economie en welvaart voor iedereen, zonder ons leefmilieu aan te tasten en onze grondstoffen uit te putten? Hoe zorgen we voor veiligheid in een wereld met open grenzen? Hoe dragen we effectief bij aan het oplossen van conflicten in de wereld en aan vrijheid en democratie voor allen? Hoe zorgen we dat we die erfenis niet verbrassen, maar dat we een betere wereld nalaten aan toekomstige generaties? Voor duurzame oplossingen hebben we Europa nodig, nu meer dan ooit. Met een sterk Europa kunnen we de toekomst aan. Om een populaire kreet te parafaseren: Europa is niet het probleem, Europa is de oplossing! Daarom zegt D66 volmondig en van ganser harte ‘Ja!’ tegen Europa, ‘Ja!’ tegen de toekomst.

Het is heel begrijpelijk dat veel mensen zich angstig en onzeker voelen in deze tijden. De wereld is vol bedreigingen: conflicten, geweld, terrorisme, maar ook een wereldwijde kredietcrisis, klimaatverandering en natuurrampen. Mensen hebben het gevoel dat de wereld stuurloos is geworden. Ze roepen: ‘Stop de wereld, ik wil eraf!’. Dat begrijp ik heel goed. Het liefst zouden we de gordijnen dichttrekken en de wereld buiten sluiten. De kredietcrisis heeft ons er hardhandig aan herinnerd hoe zeer we deel uitmaken van een mondiale economie, en hoe belangrijk Europa is als buffer, als robuuste bescherming tegen economische schokken. De crisis heeft veel mensen weer doordrongen van het belang en nut van Europese samenwerking. Maar ik zie met lede ogen hoe de regeringen de gelegenheid hebben aangegrepen om het Europa van de nationale belangen te versterken, het Europa van het diplomatieke overleg achter gesloten deuren. Europese leiders vinden elkaar snel als het er om gaat om de lastige regels voor concurrentie of begrotingsdiscipline te ontduiken. De regels voor gezonde staatsfinanciën moeten onverkort worden toegepast, juist nu.

Voor onze welvaart is een goed functionerende Europese interne markt onmisbaar. De marktregels die de Europese economie gezond houden zijn er niet om ons te pesten, maar om onze welvaart veilig te stellen. Concurrentieverstorende subsidies en protectionisme zijn geen *bescherming*, maar een *bedreiging* voor onze welvaart. Open grenzen, eerlijke concurrentie en vrije handel zijn nu even geen populaire boodschap. Maar D66 brengt de boodschap toch. Niet als dogma, maar omdat het de mensen ten goede komt. Omdat D66 naar de lange termijn kijkt. De wereld verandert. Andere naties zijn in opkomst. Economisch, maar ook als zelfbewuste culturele en politieke kracht. China, India, Brazilië. Maar ook in Afrika beweegt zich van alles. In

die wereld kan Europa het zich niet permitteren om te schuilen achter de brede rug van de Verenigde Staten, of om te blijven hangen in nostalgie naar een wereld die niet meer bestaat, het 19e eeuwse Europa van de natiestaten die de wereld beheersen. Europa is al een supermacht, met bijna een half miljard inwoners en de grootste markt ter wereld. Het wordt tijd dat Europa ook politiek volwassen wordt. Dat is geen 'superstaat', dat is een Europa dat haar volle verantwoordelijkheid neemt! Alleen een sterk Europa dat met één stem spreekt kan in de wereld een rol van betekenis spelen.

Ook in Europa staat D66 voor de vrijheid van elk mens om zijn of haar leven naar eigen inzicht in te richten. Gelijke rechten voor iedereen is de hoeksteen van de Europese eenwording. In de afgelopen vier jaar heb ik me hard gemaakt voor homorechten en voor vrouwenrechten. Maar we willen méér: bijvoorbeeld Europa-brede erkenning van de rechten van getrouwde homoparen, gelijke behandeling van personen ongeacht hun leefsituatie, veilige en wettige abortus en goede seksuele gezondheidszorg voor iedereen. Voor al deze zaken is een grote D66 delegatie hard nodig."³⁸

Op 4 juni, de dag van de verkiezingen, houden de democraten hun uitlagenavond in café Havana in Den Haag. Als de uitslag bekend wordt, blijkt dat de opkomst van 36,9 procent nog lager is dan bij de Europese verkiezingen in 2004, toen ruim 39 procent van de kiezers de moeite nam om te gaan stemmen. Van de kiezers die wel hun stem hebben uitgebracht, heeft 11,3 procent op D66 gestemd. Daarmee krijgt D66 drie zetels in het Europees Parlement. Behalve lijsttrekker Sophie in 't Veld zijn ook Gerben Jan Gerbrandy en Marietje Schaake gekozen. Het CDA blijft met vijf zetels de grootste Nederlandse partij in het Europees Parlement. De PVV wordt de tweede partij met vier zetels, net als D66 krijgen de PvdA, de VVD en GroenLinks ieder drie zetels. De SP en de combinatie ChristenUnie/SGP krijgen ieder twee zetels. Voor het eerst sinds 1994 behalen de democraten weer eens een verkiezingsoverwinning. De uitslag was enigszins verwacht, maar leidt niettemin tot een euforische sfeer in café Havana. Nu de positieve voorspellingen ook daadwerkelijk worden verzilverd, is er een groot gevoel van opluchting. Partijleider Pechtold: "Al een tijd stonden wij op winst in de peilingen, maar ja, peilingen zijn natuurlijk maar peilingen. Nu hebben wij de onderzoeksresultaten van de Maurice de Honden van deze wereld kunnen omzetten in concrete electorale winst. D66 staat, na vijftien jaar verlies, weer op winst!"³⁹ Het wordt een groot feest in Den Haag, dat tot in de kleine uurtjes duurt.

De uitbreiding van de Europese fractie van de democraten verloopt niet erg soepel. Na een paar maanden komen er bij het landelijk bestuur van D66 signalen binnen dat de samenwerking tussen de drie Europarle-

mentariërs niet goed gaat. Delegatieleider In 't Veld, die vier jaar lang als enige D66'er in het Europees Parlement haar eigen gang heeft kunnen gaan, heeft nu te maken met twee nieuwe collega's die hun eigen opvattingen en manier van werken hebben. Voor In 't Veld is dat wennen, bevestigt partijvoorzitter Van Engelshoven.⁴⁰ Om de samenwerking tussen de drie Europarlementariërs te verbeteren, wordt een organisatieadviseur aangetrokken.⁴¹ Hij krijgt van het landelijk bestuur van D66 de opdracht mee om van de drie democraten een hecht team te maken.⁴² Maar begin 2011 concludeert de ingehuurd coach "dat de opdracht onhaalbaar is gebleken".⁴³ De drie D66'ers zijn het niet eens over "de noodzaak en wenselijkheid van verbetering van de bestaande kwaliteit van samenwerking".⁴⁴ Waar de één zich door de onderlinge verhoudingen belemmerd voelt om goed te kunnen functioneren, ziet een ander het nut van verbetering van de onderlinge samenwerking niet in. Daaruit concludeert de coach van het drietal dat "de basisconditie voor een zinvol vervolg" ontbreekt.⁴⁵ Voor de buitenwereld blijft de animositeit tussen de drie D66'ers in het Europees Parlement onzichtbaar. Ze opereren alledrie redelijk succesvol en weten zich goed te profileren op voor D66 belangrijke thema's. In de jaren die volgen zullen ze een werkbare *modus vivendi* met elkaar vinden.

VIJF HERVORMINGSDOSSIEREN

In mei 2009 gaan fractievoorzitter Pechtold, partijvoorzitter Van Engelshoven en Eerste Kamerlid Schouw een lang weekend naar Gent om na te denken over de strategie van D66 richting de Tweede Kamerverkiezingen in 2011 en de periode daarna.⁴⁶ Het drietal reist naar de Belgische stad af met in hun achterhoofd de enorm toenemende populariteit van D66 en de almaar stijgende peilingen. Hoe moet D66 die groei opvangen? En hoe kan de groei worden op lange termijn worden vastgehouden? Van Engelshoven: "We hadden alledrie de behoefte om, nadat de eerste stap was gezet en er herstel zichtbaar was, met elkaar eens goed door te praten hoe we verder zouden gaan. Dat wilden we even in alle rust doen. Dus dat werd een weekend Gent."⁴⁷ Sinds de Tweede Kamerverkiezingen eind 2006 vormen Pechtold, Van Engelshoven en Schouw het trio dat de D66-kaart trekt. Bij alle inspanningen die sindsdien zijn gepleegd om de partij weer op poten te krijgen, spelen zij een centrale rol. Het besef dat dit een cruciale fase is voor de partij en dat gezamenlijk optreden essentieel is, zorgt voor een goede samenwerking tussen de drie D66'ers. Van Engelshoven: "Ja, het was samen uit, samen thuis. Je bespreekt alles met elkaar, verrast elkaar niet en afspraak is afspraak. Dat werkte goed."⁴⁸

Nu die eerste fase van het herstel achter de rug is, kijken Pechtold, Van Engelshoven en Schouw in Gent vooral vooruit. Van Engelshoven: "We stonden aan de vooravond van een reeks verkiezingen: 2009, 2010,

2011, we wilden daar één lijn in hebben. Waar gaan we voor, waarmee gaan we naar de kiezer en hoe gaan we daar na de verkiezingen werk van maken.”⁴⁹ Zo eensgezind als de drie D66’ers aan het herstel van hun partij werken, zo verschillend denken zij op één punt over de te volgen strategie: moet D66 na de verkiezingen in 2011 willen deelnemen aan een nieuwe regering? Pechtold: “Ik zat op de lijn: in één keer doorpakken. Als het kan: doen.”⁵⁰ Maar Schouw en Van Engelshoven denken daar anders over. “Ons beeld was veel meer waar willen we in 2015 staan en daar moeten we op gericht zijn,” aldus Van Engelshoven. “In 2011 moeten we dat nog niet willen, tenzij we zoveel zetels halen en een dusdanige positie krijgen dat we echt wat voor elkaar kunnen krijgen.”⁵¹ Schouw en Van Engelshoven willen dat de focus van de democraten zich niet uitsluitend richt op de verkiezingen van 2011, maar ook – en misschien nog wel meer – op de verkiezingen in 2015. Dan moet de winst die in 2011 hopelijk wordt behaald, worden geconsolideerd. Schouw: “We hebben toen tegen elkaar gezegd: we verzilveren het succes in twee keer en niet in één keer. Het is beter om het uit te smeren over de tijd, zodat we tijd hebben om kader op te bouwen, ook in gemeenten en provincies.”⁵² Pechtold, die in zijn hart toch vooral een bestuurder is en altijd zoekt naar manieren om D66 deel te laten nemen aan de macht, houdt vast aan zijn wens om van D66 al na de volgende verkiezingen een regeringspartij te maken. Maar, zo vult hij aan, “ik heb toen wel meteen als garantie gegeven: als we gaan regeren, blijf ik in de Kamer. Dus je hoeft niet bang te zijn dat ik een onervaren fractie achterlaat. En mijn adagium is: de politiek leider hoort in de Kamer te zitten.”⁵³ Helemaal ongevoelig voor het standpunt van Pechtold zijn Schouw en Van Engelshoven ook niet. D66 is bovendien sneller dan verwacht hersteld van het dieptepunt in 2006. Van Engelshoven: “Eén periode is redelijk kort om van bijna niets naar een stabiele middenpartij met een behoorlijke omvang. Die stabiliteit is er wel veel sneller gekomen dan we hadden durven hopen.”⁵⁴ Uiteindelijk liggen de standpunten van de drie D66’ers niet zo heel ver uit elkaar. Alles zal afhangen van de verkiezingsuitslag en van de mogelijkheden om de D66-agenda te realiseren. Van Engelshoven: “In de langetermijnkoers die we uitzetten, was regeren niet *cout que cout* het doel, maar wel de beste manier om je agenda te realiseren en dat is wel waar je het voor doet. Dus als er een kans zou komen om echt een hervormingskabinet te vormen, dan waren we er wel klaar voor.”⁵⁵

Behalve over de strategie bespreken Pechtold, Van Engelshoven en Schouw ook het inhoudelijke verhaal van D66. Sinds Pechtold partijleider is, voert hij – zoals hiervoor al bleek – een driesporenbeleid: tegenover het christelijk-moralistische kabinetsbeleid zet Pechtold het vrijzinnige D66-verhaal, dat uitgaat van het individu. Daarnaast keert Pechtold zich tegen het “xenofobe populisme” van Geert Wilders. Die strategie heeft

succes, maar is onvoldoende om kiezers ook blijvend aan D66 te binden. Daarvoor is het derde spoor nodig: een pakkend eigen verhaal, een visie. “Een eigen agenda van hervormen en innoveren”, zoals Pechtold het noemt.⁵⁶ In zijn toespraken tijdens de partijcongressen in 2008 en begin 2009 heeft Pechtold daarvan al de contouren geschetst. In een periode waarin het economisch allemaal wat minder wordt en mensen zich zorgen maken om hun baan, hun huis of hun pensioen, is het nodig om perspectief te bieden. De D66-leider verwijt het kabinet dat het geen ambitie toont en wijt dat aan “taboes” om onderwerpen als hypotheekrenteaftrek, arbeidsmarkt en pensioenleeftijd bespreekbaar te maken. “Ik wil perspectief bieden”, heeft Pechtold op het voorjaarscongres in maart 2009 gezegd, “hun taboe is onze visie”.⁵⁷ Maar wat die visie precies is, is nog niet uitgekristalliseerd. En daarover gaan de gesprekken in Gent. Tijdens de wandelingen door de stad en ’s avonds aan tafel komen Pechtold, Van Engelshoven en Schouw tot een inhoudelijke D66-agenda voor de komende jaren.⁵⁸ De kern daarvan wordt gevormd door vijf onderwerpen die voor mensen van wezenlijk belang zijn: werk, woning, onderwijs, milieu en democratie. Vijf dossiers waarop D66 vergaande hervormingen wil doorvoeren. De onderwerpen zijn niet nieuw: hervorming van de woningmarkt en de arbeidsmarkt stonden immers al in 2006 in het verkiezingsprogramma en de vernieuwing van de democratie is al sinds de oprichting van D66 een speerpunt. Nieuw is het totaal, de som van ‘de vijf hervormingsdossiers’, zoals ze al snel zullen worden aangeduid, en het feit dat deze vijf punten tot speerpunt worden benoemd. Op deze vijf thema’s zal D66 ‘*issue ownership*’ proberen te bewerkstelligen. Daartoe zullen de vijf hervormingsdossiers de komende periode consequent worden gecommuniceerd en in alle belangrijke toespraken worden verwerkt.

STIP OP DE HORIZON

Op 7 november 2009 komen 1.400 democraten bijeen in het Chassé Theater in Breda. Het najaarscongres heeft als thema ‘onderwijs’. Als het congres één ding duidelijk maakt, is dat D66 springlevend is. Drie jaar na de bijna-ondergang is D66 ‘de partij waar je bij wilt horen’. Die sfeer en dat zelfvertrouwen vullen op 7 november de gangen en zalen van het Chassé Theater. Partijleider Pechtold houdt tijdens het congres in Breda zijn meest bevlogen congres toespraak sinds hij in 2006 werd gekozen als lijsttrekker van het toen zo kwakkelende D66. Op onconventionele wijze en met zichtbaar genoegen leidt de kunsthistoricus Pechtold zijn politiek-inhoudelijke betoog in aan de hand van schilderijen van Piet Mondriaan, die op een groot scherm worden geprojecteerd. De analogie met de schilderijen van Mondriaan gebruikt Pechtold om zijn hervormingsagenda te presenteren, zijn “stippen op de horizon”: arbeidsmarkt, woningmarkt,

onderwijs, klimaat en democratie. Niet eerder zette de voorman van de democraten met zoveel overtuiging, bevolegenheid en vastberadenheid zijn visie uiteen:

“Is het niet bij uitstek de taak van de politiek om dat, wat voor sommigen abstract lijkt, onverklaarbaar is of misschien zelfs afschrikt – en dat is in de politiek vaak het geval – om dát begrijpelijk te maken? Door de geschiedenis te vertellen. Door de ontwikkeling te schetsen. Door mensen mee te nemen in een visie. En dat betekent dus dat je niet mensen zomaar ingrijpende maatregelen voor de voeten werpt. Je praat dus niet alléén over hypotheekrenteaftrek maar over de totale woningmarkt. Je praat dus niet zomaar even over CO²-opslag in Barendrecht maar over het gehele spectrum van klimaat en energie. En je praat dus al helemaal niet uit het niets over een AOW-leeftijd. Nee, je hebt het over arbeidsparticipatie, demografie, internationale ontwikkelingen, historisch perspectief. Dán win je mensen voor je ideeën. Dán krijg je mensen mee. Niet naar het Malieveld, niet naar het Museumplein, nee, mee naar de toekomst! De verhoging van de AOW-leeftijd is géén crisismaatregel. Het is onderdeel van een nieuwe arbeidsmarkt. Dát moet je laten zien. En ja, dan nog zullen er bezwaren zijn. En ja, dan nog zal niet iedereen overtuigd zijn. Maar de waardering is groter en de weerstand minder als de ontwikkeling helder is, als duidelijk is waar jij voor staat. Het gaat niet om nú, maar om de lijn tussen waar je vandaan komt en waar je naartoe gaat. Zonder verleden géén toekomst.

In mijn nachtmerrie staat mijn generatie voor een jongerentribunaal, dat ons ter verantwoording roept. Ter verantwoording roept voor de slechte staat waarin Nederland is achtergelaten: dolend, door gebrek aan leiderschap; angstig, door gebrek aan politieke moed; middelmatig, door gebrekkig onderwijs; teruggetrokken door een uitlevering aan een xenofob. Een land, dat stilstaat. Een land, vervreemd van z'n burgers, vervreemd van z'n continent, vervreemd van zijn geschiedenis. De vraag is: wíe gaat toekomstige generaties vertellen dat zij de rekening krijgen van het vooruitschuiven? Dat ga ik niet doen. Niet zo. Wie wel? De terugkijkers, de pleitbezorgers van beschaafd patriotisme, de aanhangers van plat populisme. Al diegenen, die sturen op de achteruitkijkspiegel. Laat zij het ze maar vertellen! Maar wat, congres, als deze bange conservatieven de verantwoordelijkheid niet aan kunnen? Of niet aan dúrven? Wie staat er dan ter verantwoording? Onze premier? Gaat hij het ze vertellen? Drie jaar lang heeft deze premier met zijn vierde kabinet de tijd gehad voor heldere keuzes, Drie jaar lang hebben wij aangedrongen op daadkracht, op leiderschap, op vernieuwing en vooruitgang. Op de noodzakelijke hervor-

mingen. Maar in plaats van een krachtig kabinet, kregen we mager management en labiel leiderschap. Congres, dit kabinet ontwijkt keuzes met telkens weer een nieuwe variant van uitstel. Honderd dagen snuffelstage, tientallen werkgroepen, honderden ambtenaren, negentien commissies. Iedereen mag meedenken, maar niemand regeert. Minister-president, regeren is een werkwoord!

Het moet anders. Ja, anders. Omdat vooruitgang om verandering vraagt. Anders, omdat verandering om daadkracht vraagt. En anders, omdat daadkracht om leiderschap vraagt. En dat, ja dat wil ik toekomstige generaties graag vertellen. Want wij hebben de ideeën. Een vernieuwingsagenda met vijf speerpunten. Vijf hervormingen. Want het gaat om de arbeidsmarkt, de woningmarkt, kennis en onderwijs, klimaat en energie en om de democratie. Je baan. Je huis. Je opleiding. De toekomst van de aarde. En de verhouding tussen burger en staat. Dáár wil ik me voor inzetten. Dát is mijn hervormingsagenda. Cruciaal wordt: welke houding wint? En de keuze is simpel: wil je stilstand en vooruitschuiven? Wil je nationalisme en angst? Of wil je vooruitgang en vernieuwing? Man en paard: wil je CDA? Wil je PVV? Of wil je D66? Wij, wij staan voor de toekomst. Want wij willen niet dat conservatieve krachten het land gijzelen in een 'coalitie van de angst'. Aan mijn horizon staat nog een stip, een stip waarbij Wilders nog als enige in zijn eigen waanideeën gelooft. Wanneer komt progressief Nederland uit die kramp? Uit die kramp van de nieuwe politieke correctheid, van het niet dŭrven benoemen. Want Wilders maakt niet alleen zijn kiezers bang, hij maakt ook zijn tegenstanders bang. En dat laat ik niet gebeuren. Dat laat ik mij niet gebeuren. Ik benoem het, ik ontmantel het en ik zet er mijn eigen ideeën tegenover! Samen met jullie gaan wij voor winst. Stabiele winst. Niet alleen komend jaar of het jaar daarop, maar vooral ook: daarna!⁵⁹

EEN BELANGRIJK JAAR

Begin 2010 staat D66 aan de vooravond van een voor de partij belangrijk jaar. De gemeenteraadsverkiezingen in maart vormen het moment om de gunstige opiniepeilingen om te zetten in zetels en in het hele land de partij te versterken. Een goede uitslag bij de gemeenteraadsverkiezingen moet de basis leggen voor de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen in mei 2011. Maar dat scenario wordt ingehaald door de politieke ontwikkelingen. In de nacht van 19 op 20 februari 2010 valt namelijk het vierde kabinet-Balkenende. Aanleiding is de verlenging van de militaire missie in Uruzgan. De PvdA-bewindslieden zijn tegen verlenging van die missie, de bewindslieden van het CDA en de ChristenUnie zijn vóór. Omdat de regeringspartijen er niet uitkomen, stappen de PvdA-bewindslieden uit

het kabinet. "Onontkoombaar", noemt D66-leider Pechtold de val van het kabinet. "Het vertrouwen tussen de kabinetsleden was al weken verdwenen."⁶⁰ Weer komt een kabinet onder leiding van Jan-Peter Balkenende voortijdig ten val. Drie jaar lang heeft Pechtold tegen dit kabinet oppositie gevoerd. De D66-leider is blij dat er een einde is gekomen aan het kabinet dat volgens hem gekenmerkt werd door een gebrek aan daadkracht. "Bij dit kabinet regeerde de besluiteloosheid en de stilstand", zegt Pechtold in een reactie. "In deze tijd van economische crisis wordt Nederland nu verlost van voortdurende ruzie en gebrek aan leiderschap binnen het kabinet. Alle belangrijke vragen werden uitgesteld en vooruit geschoven. Nederland heeft drie jaar verloren door een gebrek aan ambitie van dit kabinet."⁶¹

Door de val van het kabinet zullen, net als in 2006, vervroegde Tweede Kamerverkiezingen worden gehouden. De verkiezingsdatum wordt vastgesteld op 9 juni. De politieke partijen kunnen hun noodprocedures weer uit de kast halen. De dag na de val van het kabinet komt het landelijk bestuur van D66 in een extra vergadering bijeen om de planning af te stemmen. Over vier weken moet het concept-verkiezingsprogramma er liggen, op 3 april zal het definitieve programma worden gepresenteerd. Kandidaten voor de verkiezingen hebben tot 11 maart de tijd om zich aan te melden. Na een voorselectie op basis van de brieven zullen lijsttrekker Pechtold en partijvoorzitter Van Engelshoven met maximaal zestig kandidaten een gesprek hebben, waarna zij een advieslijst zullen presenteren. Op 16 en 17 april zal in de Convention Factory in Amsterdam het verkiezingscongres plaatsvinden.⁶² Door de val van het kabinet wordt 2010 voor D66 een nóg belangrijker jaar dan gedacht.

GEMEENTERAADSVERKIEZINGEN

Terwijl in hoog tempo de voorbereidingen voor de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen in gang worden gezet, start op 16 januari 2010 de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen, die op 3 maart plaatsvinden. Nog meer dan in 2006 (toen in maart nog niet bekend was dat er in november landelijke verkiezingen zouden zijn) vormen de gemeenteraadsverkiezingen deze keer de opmaat naar de Tweede Kamerverkiezingen in juni. Voor lokale afdelingen van politieke partijen is het doorgaans niet fijn als de gemeenteraadsverkiezingen worden overschaduwed door landelijke verkiezingen, maar in dit geval is het voor D66 gunstig dat de twee verkiezingen kort op elkaar volgen. Daardoor kan de partij profiteren van de gunstige peilingen en proberen de positieve sfeer die een goede uitslag in maart met zich meebrengt, vast te houden tot de Tweede Kamerverkiezingen in juni. Om die reden zal de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen nadrukkelijk landelijk worden gecoördineerd.⁶³

De verkiezingscampagne van 2010 vindt plaats in een totaal andere sfeer dan die in 2006. D66 doet in 236 van de 431 gemeenten zelfstandig mee, in 34 gemeenten wordt onder een lokale naam aan de verkiezingen deelgenomen, of met een gezamenlijke lijst. Zo maakt D66 in een aantal gemeenten deel uit van een lijstverbinding met de PvdA, met GroenLinks of met de VVD (gezamenlijke lijsten met PVV, TON, SGP, SP en ChristenUnie zijn door het landelijk bestuur uitgesloten⁶⁴). In tachtig procent van de gemeenten kan op D66 worden gestemd en in totaal staan er ruim 3.500 democraten op de lokale kandidatenlijsten.⁶⁵ Daaronder opvallend veel jonge D66'ers en in een aantal gemeenten heeft D66 zelfs een twintiger als lijsttrekker. Er liggen twee gevaren op de loer: het risico dat 'baantjesjagers' hun kans grijpen en de stijgende populariteit van D66 gebruiken om een mooie positie te verwerven, en het risico dat onervarenheid tot brokken leidt. Door de groei van de partij en de toestroom van nieuwe leden kampt D66 met veel onervaren kandidaten. Daarom worden overal in het land voorlichtingsbijeenkomsten gehouden over wat het werk van een gemeenteraadslid inhoudt en wat er van een D66-raadslid wordt verwacht. Vervolgens worden de nieuwelingen gedurende een aantal zaterdagen onderworpen aan een training om ze de kneepjes van het raadswork bij te brengen.

De ambitie van de democraten is een verdubbeling van het huidige aantal raadszetels en een D66-vertegenwoordiging in al die gemeenteraden waar D66 nu niet is vertegenwoordigd. De doelstelling is om meer dan vijfhonderd gemeenteraadzetels te behalen. In de grote steden willen de democraten minimaal tien procent van de stemmen halen, in de rest van de 36 grootste D66-afdelingen minimaal vijf procent.⁶⁶ Hoewel de verwachte winst waarschijnlijk ook zal resulteren in meer kansen op deelname aan colleges van burgemeester en wethouders, wil D66 niet te snel tot coalitievorming overgaan. De lijn die wordt gekozen is: "D66 gaat niet in het college, tenzij..."⁶⁷ De blik van de democraten is immers ook al gericht op de verkiezingen over vier jaar, als consolidatie van de winst het doel is.

Hoewel het om lokale verkiezingen gaat, zijn de onderwerpen waar D66 campagne mee zal voeren, de vijf beleidsterreinen die sinds eind 2006 de landelijke D66-agenda domineren: de arbeidsmarkt, de woningmarkt, duurzaamheid, kennis en innovatie en de kwaliteit van de overheid. De centrale boodschap van de democraten is ook nu de keuze tussen 'stilstaan' en 'hervormen'. De democraten kiezen 'Anders? Ja!' als campagneslogan, een variatie op de slogan die is gebruikt bij de Europese verkiezingen in 2009 ('Europa? Ja!'). Zowel in beeld als wat betreft inhoud bouwt de verkiezingscampagne voort op die succesvolle campagne. D66 wil een positieve, optimistische boodschap overbrengen. De boodschap op de strak vormgegeven, herkenbare posters is duidelijk: D66

durft te kiezen voor verandering. De democraten voeren campagne met klassieke middelen: borden, posters en een tour met een campagnebus. Maar er wordt ook meer dan ooit aandacht besteed aan nieuwe media. Zo is er een speciale campagnewebsite met nieuws, filmpjes en videoblogs van Alexander Pechtold. En behalve via de gebruikelijke campagnemail zijn de democraten ook te volgen via Facebook, Hyves, LinkedIn en Twitter.

Twee dagen voor de verkiezingen kruisen de landelijke partijleiders de degens in het verkiezingsdebat van het actualiteitenprogramma EénVandaag. Misschien wel het meest opmerkelijke moment in het bij vlagen felle debat is het moment waarop D66-leider Pechtold uithaalt naar de programmamakers. Aanleiding is de manier waarop EénVandaag het onderwerp veiligheid aankondigt. Na een introductiefilmpje over incidenten met Marokkaanse jongeren, krijgen de lijsttrekkers de stelling voorgelegd: 'de islam vormt een bedreiging voor de Nederlandse samenleving'. Dit schiet Pechtold in het verkeerde keelgat: "Ik neem het u kwalijk dat u een tendentius filmpje maakt waarin straatcriminaliteit aan een geloof wordt verbonden," bijt hij de presentatoren van EénVandaag toe. "Een derde van uw uitzending gaat weer over de xenofobe boodschap van de heer Wilders." Vervolgens haalt Pechtold uit naar de PVV: "Als ik u hoor zeggen dat in gemeentelijke instellingen de hoofddoek verboden moet worden, dan heeft u het niet alleen over het gemeentehuis of de bibliotheek. Dan is de weg naar de tram en het park heel dichtbij en daarmee is uw politiek een grotere bedreiging voor onze maatschappij dan de islam."⁶⁸

"Mijn streven is om in 2010 ons aantal raadsleden minimaal te verdubbelen," zei partijvoorzitter Van Engelshoven in 2007.⁶⁹ Die ambitie wordt ruimschoots overtroffen. Op 3 maart is D66 de grote winnaar van de gemeenteraadsverkiezingen. De partij behaalt 8,18 procent van de stemmen, goed voor 546 gemeenteraadszetels. Dat zijn er 398 meer dan vier jaar eerder en dus bijna een verviervoudiging.⁷⁰ In onder meer Leiden, Delft, Hilversum, Wageningen en Haarlem wordt D66 de grootste partij. In Rotterdam gaat D66 van één naar vier zetels, in Utrecht van drie naar negen, in Den Haag van twee naar zes en ook in vele andere gemeenten verveelvoudigt de partij. D66 viert de uitslagenavond met een groot feest in een stampvolle Winkel van Sinkel in Utrecht. "Een fantastisch resultaat", aldus partijleider Pechtold. "Een lijn die we hopen door te trekken. Een verviervoudiging van ons aantal raadszetels betekent een prachtig resultaat. In veel gemeenten in ons land doet D66 weer echt mee. Een mooie beloning ook voor al die vrijwilligers die de afgelopen weken keihard campagne gevoerd."⁷¹ Partijvoorzitter Van Engelshoven claimt dat dit voor D66 "het beste resultaat ooit bij gemeenteraadsverkiezingen" is (wat niet juist is: bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1994 haalde D66

ruim elf procent van de stemmen.).⁷² Volgens haar is “gebeurd waar velen in de partij de afgelopen jaren hard voor gewerkt hebben: het fundament onder de partij is verstevigd, solide geworden. We zijn weer terug en hoel!”⁷³ Wat Pechtold betreft vormen de gemeenteraadsverkiezingen een mooie opstap naar de landelijke verkiezingen in juni: “Voor mij laat de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen vooral zien dat er behoefte is aan politici, die geen angst zaaien, maar optimistisch zijn, die niet uitsluiten, maar verenigen, die geen mist optrekken, maar duidelijk kiezen. Op 9 juni ligt een zelfde keuze voor.”⁷⁴ Op grond van een opiniepeiling op de avond van de gemeenteraadsverkiezingen, kan D66 op 9 juni op vijftien zetels in de Tweede Kamer rekenen. Na de verviervoudiging bij de gemeenteraadsverkiezingen zou dat een vervijfvoudiging in de Tweede Kamer betekenen. Meer dan iedereen in de partij tot nu toe op heeft durven hopen. Een vervijfvoudiging zou natuurlijk fantastisch zijn, erkent Pechtold, maar, zo waarschuwt hij: “We zijn van ver gekomen, maar denk niet dat we er al zijn.”⁷⁵

AFSCHEID VAN HANS VAN MIERLO

Op 11 maart overlijdt op 78-jarige leeftijd voormalig partijleider en medeoprichter van D66 Hans van Mierlo. “Het is moeilijk de juiste woorden te vinden voor een man die dat zelf als geen ander kon, die ieder woord woog en proefde”, schrijven partijleider Pechtold en partijvoorzitter Van Engelshoven in reactie op de dood van ‘mister D66’. “Je woorden zeggen wie je bent, zei hij wel. Vanwege de vaak ‘misleidende adjectieven’ verzettede hij zich tegen de behoefte bij sommigen om een etiket op D66 te plakken. ‘Wat we zijn, zegt het verlangen naar ons’, zei hij toen hij in 2006 voor het laatst het D66-congres toesprak.”⁷⁶ Tijdens het voorjaarscongres, op 16 en 17 april in de Convention Factory in Amsterdam, wordt Van Mierlo door de democraten herdacht. Op een groot beeldscherm wordt het beroemd geworden filmpje uit 1966 getoond, waarin de toen 34-jarige Van Mierlo langs de grachten loopt, hardop nadenkend over wat er mis is met de democratie in Nederland. Tijdens de twee minuten stilte na afloop van het filmpje, kan je in de overvolle congreszaal een speld horen vallen. Als eerbetoon aan de medeoprichter van D66 wordt op 27 april 2011 het wetenschappelijk bureau van D66, tot dan toe Kenniscentrum geheten, omgedoopt tot Mr. Hans van Mierlo Stichting.

In zijn toespraak voor het congres benadrukt lijsttrekker Pechtold dat de boodschap uit de beginjaren van D66, de noodzaak van democratische vernieuwing, nog altijd actueel is. “Onze democratie is ontstaan in de tijd van de ganzenveer, maar de politiek heeft geen idee hoe deze *up-to-date* te houden in de tijd van internet. Wij hebben die ideeën wel. Ze zijn – nog altijd – een belangrijke reden van ons bestaan,” zo houdt Pechtold zijn

gehoor voor.⁷⁷ Het uitblijven van het noodzakelijke onderhoud aan de democratie is dagelijks zichtbaar, aldus Pechtold, die met zijn woorden aansluit bij de visie van zijn voorganger Van Mierlo:

“Nederland lijkt een land op drift. Met kiezers, die teleurgesteld, en soms zelfs boos, zoeken naar een uitweg. Mensen, die zichtbare overheden achter een bureaucratisch loket, verder zagen vervormen tot anonieme instituties achter een telefonisch keuzemenu. Mensen, die de helft van hun inkomen afdragen aan de overheid, maar onmachtig moeten toezien hoe die overheid vervolgens niet presteert. Mensen, die het vertrouwen in de politiek verloren zijn, omdat de politiek geen vertrouwen in hen stelt. Hoe herstellen we dat vertrouwen tussen burger en politiek? Hoe bestrijden we het gevoel van mensen dat ongrijpbare machthebbers, ver weg, over hun hoofden heen besluiten nemen? Hoe bestrijden we de onverschilligheid tegenover de politiek die daar uit voort vloeit? Al meer dan veertig jaar willen wij mensen meer invloed geven. Meer dan één stem in de vier jaar. Al ruim veertig jaar staan wij voor een overheid die eerlijk en duidelijk is, die bescheiden is en presteert, en die direct verantwoording aflegt. Man en paard: minder bureaucratie, minder middenbestuur, slagvaardiger gemeenten en direct gekozen bestuurders. Alleen zo breng je burger en politiek weer bij elkaar.”⁷⁸

AFTRAP TWEEDE KAMERVERKIEZINGEN

Het congres in Amsterdam vormt de start van de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen in juni. Volgens Pechtold is het kabinet-Balkenende IV het kabinet van de stilstand geweest. De D66-leider verwijt het CDA en PvdA dat ze door noodzakelijke beslissingen uit de weg te gaan de burger geen enkel perspectief hebben geboden.

“De afgelopen jaren hebben CDA en PvdA Nederland stil gezet. Drie jaar lang maakten zij ruzie om niets. Letterlijk: om niets. Het regeerakkoord bleek een lege agenda. Stapels adviezen werden gewikt, werden gewogen en...terzijde geschoven. De verplichting van een JSF-testtoestel. PvdA vond het goed... 160 miljoen bezuinigen op de politie. CDA vond het goed... De koopzondag aan banden. PvdA vond het goed... Doormodderen met het ontslagrecht. CDA vond het goed... Een spreekverbod over het H-woord. PvdA vond het goed... Een gedrocht van een AOW-besluit. En het CDA zag dat het goed was... Democraten, het einde van dit kabinet kan het begin zijn van nieuwe dynamiek. Want kiezers zijn niet gek. Die hebben genoeg van politiek gekrakeel, van verhullend taalgebruik, van gemankeerde be-

sluiten, en van negatief uitruilen, waardoor er niets gebeurt. Met die kennis van nu weten we dat het in een nieuw kabinet adequater moet. Ik zeg het zijn critici na: 'Het concept-Balkenende is uitgewerkt.' Want nee, de afgelopen jaren is Nederland niet verwend met inspirend en daadkrachtig leiderschap. Congres, in een land op drift waarin kiezers houvast zoeken, staan voor mij twee vragen centraal: welk perspectief bied je? En hoe neem je mensen daarin mee.

Andere landen ontwikkelen zich razendsnel. In India studeren jaarlijks meer jongeren af dan aan alle, Europese universiteiten samen. China is een economische wereldmacht geworden. Onze – nog steeds goede – uitgangspositie danken we aan investeringen uit het verre verleden. Onze kracht ligt over grenzen heen. Al eeuwenlang verdienen wij het grootste deel van onze welvaart met internationaal ondernemerschap. Wie het buitenland zo hard nodig heeft, moet er óók in investeren. En dus, zeg ik tegen Rutte, handen af van Europa en handen af van het geld voor ontwikkelingssamenwerking! Een echte liberaal denkt en handelt internationaal.

Na drie jaar niks doen moet een nieuw kabinet straks hard aan de slag. We willen niet meer dat de politiek blijft steken in discussies over middelen. Ik wil het hebben over het doel. Over die stip aan de horizon. Daar gaat het om op 9 juni. Welk toekomstperspectief wint? Waar willen we naartoe? Bij ons weten kiezers precies waar ze aan toe zijn. Een eerlijk verhaal, gericht op de toekomst. Dus zeg 't maar Job, zeg 't maar Jan Peter, wat zetten jullie daar concreet tegenover? Wat is jullie plan voor Nederland?

Een gebrek aan ambitie doet geen recht aan wat mensen echt belangrijk vinden. Het idee dat je je kunt ontwikkelen. Dat je vooruit kunt. Dat je kinderen het nog iets beter kunnen hebben dan jij. Wij willen bouwen aan een stevig fundament onder het leven van toekomstige generaties. Wij vragen mensen zichzelf te overstijgen ten faveure van hun kinderen. We moeten hervormen. Hervormen, om te behouden. Op de arbeidsmarkt, op de woningmarkt, in onze energievoorziening en in de zorg. En wij geven ieder individu gelijke kansen, een leven lang. Waar je ouders ook geboren zijn, wat je achtergrond ook is, waar je wieg ook heeft gestaan.”⁷⁹

Tijdens het congres betreden twee opvallende gastsprekers het podium. Alexander Rinnooy Kan, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER) en Hans Wijers, CEO van Akzo Nobel, spreken het D66-congres toe. Beide sprekers zijn prominente D66'ers. Rinnooy Kan wordt wel 'snurkend lid' van D66 genoemd, figureerde meerdere keren op lijstjes met kandidaat-bewindspersonen en sprak al eerder op D66-congressen, onder andere over onderwijs. Wijers was in het eerste paarse kabinet

namens D66 minister van Economische Zaken. Hij werd door velen gezien als de gedroomde opvolger van D66-leider Hans van Mierlo, maar verkoos na zijn ministerschap een functie buiten de politieke schijnwerpers.

Alexander Rinnooy Kan houdt tijdens het congres een betoog over de noodzaak te investeren in onderzoek en innovatie: "Onderwijs, onderzoek, innovatie. Ze vragen om ambitieuze investeringen. Maar wie om zich heen kijkt ziet het rendement overal in Nederland. Dertig jaar geleden, toen Nederland er nog heel wat slechter voor stond dan vandaag, ontstond door toedoen van Kees van Kooten en Wim de Bie de Tegenpartij, met als onsterfelijke leus: 'Geen gezeik; iedereen rijk'. Als we nu om ons heen kijken en Nederland vergelijken met de rest van de wereld, dan is dat aardig gelukt. We zijn toe aan een nieuwe ambitie, en deze partij, die geen tegenpartij wil zijn, kan hem bij uitstek uitdragen: 'De volgende stap: iedereen knap.' Gaat het geld kosten? Absoluut. Maar het verlossende inzicht daarbij is en blijft: wie denkt dat kennis duur is, weet niet wat domheid kost."⁸⁰

Het betoog van Hans Wijers draait om de positie van Nederland in "een wereld, die razendsnel en fundamenteel aan het veranderen is. Hoe gaan we de uitdagingen in deze wereld aan: angstig, ontkenkend, nationalistisch, of iedereen tot kalmte manend en zeggen dat we het met veel overleg in de polder wel zullen oplossen en dan vervolgens alle hervormingen tegen elkaar uitruilen zodat we weer jaren van bestuurlijk '*sur place*' bereiken? Of: enthousiast, aanvallend, alles uit de kast halend, duidelijk politiek leiderschap tonend, echt in mensen investierend, iedereen duidelijke taken gevend, mensen aanspreken op hun verantwoordelijkheid? Wat me stoort in het huidige politieke debat is het overheersende gebrek aan gevoel voor urgentie, het naar binnen gerichte, de afwezigheid van het nastreven van een ambitieuze visie over waar het met ons land naar toe moet, de moed om prioriteiten te stellen en de moed om soms te zeggen: dat doet de overheid niet."⁸¹

Zonder zijn naam te noemen, neemt Wijers stelling tegen Geert Wilders en waarschuwt hij voor de risico's als de PVV-leider teveel ruimte wordt geboden: "Vroeger had je vaak aan het hof een nar. Zijn rol was met grofheid en lawaai, raar uitgedost, zaken aan de orde te stellen waar de serieuze raadslieden en bestuurders de moed of positie niet voor hadden. Sterk overdrijvend, confronterend, soms agressief, vervulde de nar wel een belangrijke rol om problemen in het land te benoemen. Maar het gaat natuurlijk goed mis als de koning en zijn hofhouding zo zwak zijn, dat de grove nar gaat denken dat hij ook wel koning zou kunnen worden. En het wordt nog erger als grote delen van het koninkrijk dat ook gaan denken. Het feit dat de nar in de Nederlandse politiek zo serieus wordt

genomen, zelfs tot in het buitenland, moet hem niet zozeer kwalijk genomen worden, maar degenen die de ruimte voor hem hebben geschapen.”⁸²

Rinnooy Kan en Wijers houden – niet toevallig – allebei een verhaal dat naadloos aansluit op het verhaal dat D66 en partijleider Pechtold sinds 2006 consequent uitdragen. Beide D66-prominenten rechtvaardigen hun optreden voor het congres door te stellen dat “ook mensen met een functie in het bedrijfsleven zich publiekelijk uitspreken en niet aan de zijlijn blijven staan.” Beide zeggen aan het slot van hun toespraak dat zij “met meer dan gewone belangstelling” uitkijken naar de uitslag van 9 juni en dat er “heel veel op het spel” staat. Zowel Rinnooy Kan als Wijers stelt dat het “van belang is dat de hervormingsagenda van D66 gerealiseerd wordt” en allebei sluiten ze af met: “Ik zal dat met overtuiging en naar vermogen steunen.”⁸³ Het feit dat Rinnooy Kan en Wijers het congres toespreken, is vooral een publiciteitsstunt. Door deze twee prominente D66’ers, één met een achtergrond in het openbaar bestuur en de wetenschap, de ander in het bedrijfsleven, op het congres te laten spreken, geven de democraten een duidelijk signaal af: als D66 na de verkiezingen zal deelnemen aan een nieuw te vormen regering, dan heeft de partij twee uitstekende kandidaat-ministers in de aanbieding. En mocht de verkiezingsuitslag daar aanleiding toe geven, ook twee geschikte kandidaat-premiers.

ANDERS? JA!

De wijze waarop het verkiezingsprogramma in 2010 tot stand komt, is anders dan in het verleden. Sinds de oprichting van de partij is er altijd een ad hoc-commissie benoemd die de opdracht kreeg om een verkiezingsprogramma op te stellen. Sinds 2005 heeft D66 een permanente programmacommissie die nauw samenwerkt met het wetenschappelijk bureau van de partij (zie hoofdstuk 6). Daar komt bij dat door de val van het kabinet het nieuwe verkiezingsprogramma van D66 niet in een half jaar, maar in vier weken geschreven moet worden. Gelukkig zijn de democraten ruim van tevoren met de voorbereidingen begonnen en zijn verschillende werkgroepen al aan het werk om de verschillende hoofdstukken te schrijven. Frank van Mil: “Het jaar voordat het kabinet viel, had de partijtjop al de vijf beleidsterreinen als speerpunt benoemd: wonen, werken, onderwijs, milieu en democratie. Dus we wisten al een jaar van tevoren dat we op die vlakken er programmatisch goed voor moesten staan. Toen het kabinet viel, stond het verhaal over de woningmarkt al, helemaal uitgedacht. Ook belangrijke stukken over duurzame energie, arbeidsmarkt, onderwijs en economie waren er al. Dus daarna konden we ons richten op de andere terreinen.”⁸⁴

“Wij willen het anders”, zo luidt de openingszin van het verkiezingsprogramma van D66 voor de Tweede Kamerverkiezingen. Dat “anders” is rode draad in het hele programma en zal ook weer de rode draad vormen in de verkiezingscampagne van de democraten. Net als in het verkiezingsprogramma van vier jaar geleden waarschuwen de democraten in hun programma tegen overspannen verwachtingen over wat de overheid kan doen: “In de loop van de vorige eeuw kreeg de overheid door de politiek steeds meer maatschappelijke verantwoordelijkheden toebedeeld. Zo raakten we gewend aan een overheid die voor ons zorgt. Dat noemden we de verzorgingsstaat. Met die verantwoordelijkheid groeide ook de macht van de overheid. En de verwachtingen over die overheid: als er een probleem is lost zij het wel op. Terwijl zij daar vaak helemaal niet toe in staat is. Daardoor groeit in de samenleving de machteloze woede over een overheid die niet doet wat ze zou moeten doen: voor ons zorgen. Zo ontstaat bij mensen het beeld dat de overheid niet te vertrouwen is.”⁸⁵

Het verkiezingsprogramma borduurt voort op de ‘insider versus outsider’-boodschap van vier jaar eerder: “Er is een scheiding tussen mensen die het goed voor elkaar hebben en mensen die het minder goed voor elkaar hebben. Mensen voor wie het goed geregeld is, en mensen voor wie het niet goed geregeld is. Het is een scheiding die door alle rangen en standen heen loopt, nationaal en internationaal. Er is lang genoeg gepraat en hard genoeg gestudeerd. Het is nu tijd om iets te gaan doen.” Ook de ‘vijf stippen op de horizon’ die lijsttrekker Pechtold in zijn congres toespraak in november 2009 heeft benoemd, en die sindsdien de rode draad in de vernieuwingsagenda van D66 vormen, komen uiteraard in het programma terug: “We willen het anders: het allerbeste onderwijs waarin elk kind tot zijn recht komt en elk talent zich kan ontwikkelen; een flexibele arbeidsmarkt waarin voor iedereen plek is en je eenvoudig van werk kunt veranderen; een toegankelijke woningmarkt waarin met elke portemonnee en in elke levensfase wat te kiezen valt; duurzaamheid als uitgangspunt, schone energie en hergebruik standaard en lonend; een overheid die dienstbaar en betrouwbaar is, die mogelijk maakt en de weg wijst.”⁸⁶

“Het programma van 2010 is een extrapolatie van het programma uit 2006,” aldus Frank van Mil.⁸⁷ Het programma bevat een duidelijke hervormingsagenda met meer samenhang dan het vorige programma. Onderwerpen als de hypotheekrenteaftrek, het ontslagrecht en het onderwijs zijn veel meer uitgewerkt. Grote koerswijzigingen ten opzichte van het programma van vier jaar eerder zijn er niet. Joris Backer: “Er zitten geen grote ideologische veranderingen in, het is alleen veel beter uitgewerkt, veel beter doordacht, met meer financiële samenhang.”⁸⁸ Tot de belangrijkste concrete voorstellen in het verkiezingsprogramma van de democraten behoort de verhoging van de AOW-leeftijd naar 67 jaar, in twaalf jaar en twaalf stappen van twee maanden. D66 stelde al in 2005 voor de

AOW-leeftijd in 24 jaar naar 67 te verhogen, maar de urgentie is toegenomen door de economische crisis en het oplopen van de staatsschuld. Verder willen de democraten 2,5 miljard investeren in onderwijs, de hypotheekrenteaftrek beperken tot een maximale aftrek van 42 procent, de WW-duur verkorten, een kilometerheffing invoeren en de identificatieplicht afschaffen. Het programma bevat vijftien miljard euro aan bezuinigingen en belooft een begrotingsoverschot in 2020. Op bestuurlijk gebied zien we bij de democraten een aantal bekende voorstellen terug: vereenvoudiging van de procedure om de grondwet te wijzigen, samenvoeging van de provincies en de waterschappen, afschaffing van de Eerste Kamer en invoering van verschillende vormen van referenda.

Opvallend is dat het nieuwe verkiezingsprogramma geen hoofdstuk over integratie bevat. In de inleiding van het programma schrijven de democraten hierover: "In Nederland woedt al jaren een heftig debat over integratie. Een debat dat gaat over echte problemen. Toch vindt u in ons programma geen apart hoofdstuk hierover. Integratie is voor D66 geen geïsoleerd vraagstuk. Het is een integraal onderdeel van onze agenda voor onderwijs, werken, wonen en veiligheid. In die hoofdstukken vindt u onze voorstellen. Zonder onderscheid. De toekomst telt, niet de afkomst."⁸⁹ Maar een verkiezingsprogramma zonder aandacht voor één van de belangrijkste onderwerpen van het politieke en maatschappelijke debat anno 2010, dat kan natuurlijk niet. Dus verderop in het programma geven de democraten alsnog aan wat hun visie op integratie is:

"Schooluitval, overlast en jeugdcriminaliteit: autochtoon of allochtoon doet er niet toe. Want schooluitval kent vele oorzaken, niet alleen de culturele of sociale achtergrond van de scholier. En wie overlast veroorzaakt of een misdaad pleegt moet worden aangepakt en gestraft, ongeacht zijn afkomst. Integratie is een zaak van mensen onderling. Het vindt plaats op het werk en in de klas, op straat en in de buurt. Daar tref je mensen met andere omgangsvormen. Integratie betekent manieren vinden om met elkaar om te gaan. Niet dat je met iedereen bevriend moet zijn. En al helemaal niet dat je alles van een ander maar leuk moet vinden of moet overnemen. Integratie begint met participatie. Daarom wil D66 investeren in onderwijs, en taalachterstanden en schooluitval terugdringen. Daarom wil D66 de arbeidsmarkt toegankelijk maken en de woningmarkt in beweging krijgen. En vanzelfsprekend overlast aanpakken en criminaliteit bestrijden, maar zonder onderscheid. Want het zijn de daden van mensen die tellen, niet hun achtergrond, kleur of geloof. Wij gaan uit van individuen. En mensen behoren tot meerdere groepen en hebben meerdere identiteiten. Tolerantie is de sleutel. Tolerantie betekent niet dat je alles maar goed moet vinden. Het is ook nodig om grenzen te stellen en daar volstrekt dui-

delijk over te zijn. Over integratie blijven praten, lost niets op. D66 heeft oplossingen. Voor op het werk, in de klas, op straat en in de buurt. Want wie participeert die integreert.”⁹⁰

Het programma bevat ook een duidelijke stellingname ten opzichte van de PVV van Geert Wilders, zonder dat die expliciet worden genoemd: “We willen niet dat het parlement wordt gebruikt als podium om mensen weg te zetten en groepen tegen elkaar op te zetten. En we vinden het een gebrek aan innerlijke beschaving om mensen die je niet eens kent willens en wetens te krenken. Daar kun je niet duidelijk genoeg over zijn.”⁹¹

Volgens partijvoorzitter Van Engelshoven laat D66 met dit programma zien dat de partij “durft te kiezen”. Ze verwijt de andere partijen “uitstel van keuzes, die zomaar weer kunnen leiden tot vier jaar niets doen.” Van Engelshoven: “Ons programma is een duidelijke schets, een heldere visie, een concreet plan. Onze voorstellen moeten juist in hun samenhang leiden tot een doorbraak. Dit plan helpt Nederland vooruit. Het brengt Nederland weer in beweging Na jaren van stilstand. Er is lang genoeg gepraat en hard genoeg gestudeerd. Het is nu tijd om te kiezen.” Naast een “stevige hervormingsagenda” onderstreept het programma volgens Van Engelshoven ook het vrijzinnige karakter van D66: “De bescherming van de persoonlijke levenssfeer, het respecteren van het zelfbeschikkingsrecht, het stimuleren van de zelfstandigheid van ieder mens, jong of oud, man of vrouw, erop toezien dat scholen geen enkele leerling of leraar weigeren op basis van achtergrond of geloof. Die vrijzinnige opvattingen hadden we in ’66, we hebben ze nu en we houden ze.”⁹²

Het partijcongres van D66 voegt in april nog een opmerkelijk standpunt aan het verkiezingsprogramma toe. De democraten vinden dat toegang tot internet moet worden beschouwd als een grondrecht. Het landelijk bestuur is eigenlijk tegen deze toevoeging, omdat het begrip grondrecht gereserveerd moet blijven tot een beperkt aantal in de grondwet vastgelegde bijzondere rechten. Maar het congres ziet vrije toegang tot informatie toch als een grondrecht en vult daarmee de passage in het verkiezingsprogramma aan waarin D66 zich tegen een verbod op downloaden keert.⁹³

KANDIDATENLIJST

Niemand in Nederland zal er ook maar één moment over hebben getwijfeld: Alexander Pechtold is dé kandidaat om ook bij de komende Tweede Kamerverkiezingen lijsttrekker van D66 te zijn. Maar hij moet nog wel formeel worden gekozen. Op 6 maart 2010 maakt Pechtold bekend dat hij op 9 juni graag opnieuw de lijst van D66 wil aanvoeren.⁹⁴ Er zullen zich geen tegenkandidaten melden en dus wordt Pechtold later die maand via

e-voting, een stemming via internet onder alle leden van D66, gekozen. Pechtold is vooraf duidelijk over zijn persoonlijke ambitie: ook als D66 na de verkiezingen deel gaat uitmaken van een nieuwe regering, zal hij als politiek leider in de Tweede Kamer blijven en niet het kabinet ingaan. "Ik ben minister geweest, heb die ambitie niet meer. *I've been there, done that and got the t-shirt*. Ik blijf in de Tweede Kamer."⁹⁵ In 2009, toen D66 in de peilingen van Maurice de Hond op 26 zetels stond en een regering met D66 als grootste partij niet denkbeeldig was, heeft Pechtold al aangegeven in dat geval zelfs geen premier te zullen worden: "Een partijleider hoort in de Tweede Kamer thuis en niet in een kabinet. Ik zal als huidig partijleider niet beschikbaar zijn voor een rol in een volgend kabinet."⁹⁶ Desgevraagd noemt Pechtold de namen van SER-voorzitter Rinnooy Kan en Akzo-Nobel-topman Hans Wijers, die beide op het laatste congres hebben gesproken als mogelijke ministers (of premier) namens D66, indien er na de verkiezingen een kabinet met de democraten tot stand komt.⁹⁷

Voor het eerst sinds de wijziging van de reglementen (zie hoofdstuk 6) wordt de concept-kandidatenlijst samengesteld door de lijsttrekker en de partijvoorzitter. Op 24 maart stellen Alexander Pechtold en Ingrid van Engelshoven hun advieslijst samen. Nadat de kandidaten over hun positie zijn geïnformeerd, wordt op maandag 29 maart de concept-kandidatenlijst bekend gemaakt.⁹⁸ Normaal gesproken is dat niet iets waar veel media-aandacht naar uit gaat, maar D66 slaagt erin meer dan de normale aandacht voor haar kandidatenlijst te krijgen. Op de dag dat het stemadvies wordt gepresenteerd, zit lijsttrekker Pechtold samen met een aantal hooggeplaatste kandidaten in het veel bekeken televisieprogramma *De wereld draait door*. Op de concept-kandidatenlijst staat Magda Berndsén (korpschef van de politie Friesland) op nummer twee. Voormalig partijvoorzitter en Eerste Kamerlid Gerard Schouw staat op de derde plaats. Tweede Kamerlid Boris van der Ham staat op vier. Op plaats vijf en zes staan twee nieuwkomers: Wassila Hachchi (medewerker van het Ministerie van Defensie) en Wouter Koolmees (hoofd begrotingsbeleid van het Ministerie van Financiën). Zittend Kamerlid Fatma Koser Kaya staat op plaats zeven. De top tien wordt verder gevuld door Stientje van Veldhoven, Kees Verhoeven en Marty Smits. Op plaats zestien van de concept-kandidatenlijst staat een bekende naam: Pia Dijkstra, voormalige presentatrice van het NOS Journaal en echtgenote van Gerlach Cerfontaine, president-directeur van luchthaven Schiphol (en in 2003 genoemd als kandidaat-minister namens D66). Volgens partijvoorzitter Van Engelshoven is het een "evenwichtig team". "We hebben bij de uiteindelijke samenstelling zo goed mogelijk alle belangen gewogen: kennis en ervaring, achtergrond, diversiteit, regionale herkomst et cetera. We zochten een team van mensen met overtuigingskracht. Mensen die willen samenwer-

ken, zich willen inzetten voor de partij en kunnen verbinden met de samenleving. Die mensen, dat team hebben we gevonden.”⁹⁹ Nadat de leden via *e-voting* aanpassingen in de lijst hebben kunnen doorvoeren, wordt op 7 april de definitieve kandidatenlijst bekend gemaakt. De leden hebben de conceptlijst nagenoeg ongewijzigd overgenomen. Boris van der Ham stijgt van vier naar twee, waardoor Magda Bernds en Gerard Schouw allebei een plaats zakken. Pia Dijkstra stijgt van plaats zestien naar plaats dertien.¹⁰⁰

CAMPAGNE TWEDE KAMERVERKIEZINGEN

Ook in de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen voeren de democraten de slogan ‘Anders? Ja!’. En net als bij de gemeenteraadsverkiezingen is de centrale boodschap van D66 de keuze ‘blijven stilstaan’ of ‘veranderen’. De democraten gaan onafhankelijk de verkiezingen in (een verzoek van de Partij voor de Dieren om een lijstverbinding aan te gaan, is door de democraten afgewezen¹⁰¹) en gaan volop de strijd aan om hun vernieuwingsagenda duidelijk en overtuigend neer te zetten. Dit is het moment waarop alle inspanningen van de afgelopen vier jaar zich moeten uitbetalen: de oppositie tegen het vierde kabinet-Balkenende, het verzet van Pechtold tegen het extremisme en populisme van Wilders, de hervormingsagenda van de democraten. Niet alleen de uitslag van deze verkiezingen telt, maar met deze verkiezingen wordt ook de basis gelegd voor het winnen van de verkiezingen in 2015.¹⁰² De randvoorwaarden voor een succesvolle campagne zijn in ieder geval aanwezig. Onder leiding van campagneleider Gerard Schouw is een gedegen campagneorganisatie gebouwd, de democraten hebben een helder en eenduidig verhaal, er is eenheid in de partij en *last but not least*: de democraten hebben een populaire lijsttrekker, wiens leiderschap wordt erkend en gewaardeerd. Uit een peiling van onderzoeksbureau Synovate blijkt Pechtold na PvdA-leider Job Cohen de populairste lijsttrekker.¹⁰³ Hoe anders was dat voorafgaand aan de vorige Tweede Kamerverkiezingen in 2006, toen D66 haar geloofwaardigheid kwijt was en bij de verkiezingen geen rol van betekenis speelde. In 2006 ontbrak het volledig aan organisatievermogen. Het bestuur werd buiten de campagne gehouden en de machtsstrijd die nog maar kort daarvoor was uitgevochten, had diepe sporen in de partij getrokken. D66 voerde toen een bij voorbaat verloren campagne en het was de vraag of D66 de verkiezingen wel zou overleven. Vier jaar later is D66 weer een politieke factor van betekenis. De vraag is niet óf, maar hoeveel D66 zal winnen.

De grootste zorg tijdens de campagne vormen de financiële middelen. Door de campagnes voor de gemeenteraden en het Europees Parlement is de bodem van de verkiezingskas in zicht gekomen. Voor de campagne

voor de Tweede Kamerverkiezingen is eind april, anderhalve maand voor de verkiezingsdag, ongeveer 500.000 euro beschikbaar. Met een laatste inspanning om fondsen voor de verkiezingskas te werven, hopen de democraten dit bedrag te verhogen naar 750.000 euro.¹⁰⁴ Het landelijk bestuur verstuurt een brief aan alle gemeenteraadsleden van D66 met het verzoek om (een deel van) hun onkostenvergoeding ter beschikking te stellen van de campagne en de overige partijleden krijgen een 'bedelbrief'. Tot slot lanceren de democraten de website www.iksteund66.nl, waar mensen geld kunnen doneren of via sponsoracties geld voor de partij kunnen verzamelen.¹⁰⁵ De democraten hebben deze manier van fondsenwerving afgekeken van de campagne van de Amerikaanse president Obama. Het is de eerste keer dat een politieke partij in Nederland op deze manier geld inzamelt. De actie levert bijna dertienduizend euro op.¹⁰⁶ Tijdens het 'Grote verkiezingsgala' wint D66 begin juni bovendien de prijs voor beste *online* campagne. Volgens het rapport van de jury (bestaande uit professionals uit de campagne- en reclamewereld) zijn de democraten "stevig aanwezig geweest op Twitter", hebben ze "belangrijke eerste stappen genomen op het gebied van fondsenwerving voorbij de eigen leden" en heeft de partij "effectief gebruik gemaakt van de blog van haar lijsttrekker."¹⁰⁷

"We zijn verdrievoudigd in Europa, verviervoudigd in de gemeenten, laten we dat een passend vervolg geven op 9 juni", herhaalt Pechtold bij iedere gelegenheid die hij krijgt. Gelegenheden waar de D66-leider – net als voorafgaand aan de verkiezingen in 2006 – wordt beveiligd. Vanwege het felle integratiedebat wordt rekening gehouden met gewelddadige reacties. Ook de lijsttrekkers van VVD, PvdA en GroenLinks krijgen beveiliging.¹⁰⁸

Medio mei presenteren de tijdschriften *HP/De tijd* en *Weekend* het eenmalige tijdschrift *Binnenhof*. Hierin staan artikelen over het privéleven van een aantal politici, waaronder D66-lijsttrekker Pechtold. Voor het artikel hebben de journalisten de vuilnis van Pechtold en zijn gezin doorzocht. In een reactie hekelt de D66-lijsttrekker deze vorm van 'vuilnisbakkenjournalistiek'. Pechtold vindt dat met het doorzoeken van vuilnis een grens is overschreden. "De journalistiek stelt zichzelf geen grenzen. Dit moeten we niet willen. Het doorzoeken van vuilnis dient geen enkel doel", aldus Pechtold.¹⁰⁹ Hij wil dat journalisten met elkaar in gesprek gaan over de grenzen van de journalistieke vrijheid. In een opiniestuk in *de Volkskrant* schrijft Pechtold: "Ik wil journalisten niet over één kam scheren. Dé journalistiek bestaat niet. Maar ik wil een discussie aanzwengelen over de vraag waar de grenzen van de journalistieke vrijheid liggen."¹¹⁰ De oproep van Pechtold krijgt geen vervolg.

De democraten halen tijdens de verkiezingscampagne een oud idee uit de kast. Lijsttrekker Pechtold roept de andere partijen in de campagne op

om voorafgaand aan de verkiezingen hun voorkeur over coalitiesamenwerking bekend te maken en een "akkoord met gelijkgezinde partijen" te sluiten. Met zo'n 'stembusakkoord' kunnen partijen vóór de verkiezingen duidelijk maken wat hun voorkeur is bij de vorming van een nieuwe kabinet ná de verkiezingen. De oproep van de democraten doet denken aan het progressief akkoord dat D66 in 1972 sloot met PvdA en PPR. Wat Pechtold betreft is D66 bereid voor de verkiezingen een coalitie te sluiten met partijen die "niet dat doemdenken van bezuinigen voorop willen stellen, maar willen hervormen" op gebieden als de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het onderwijs en het klimaat- en energiebeleid."¹¹¹ Pechtold zegt er niet bij aan welke partijen hij denkt, maar achter de schermen liggen bij de democraten drie mogelijke regeringscoalities op tafel. De eerste is de combinatie VVD-CDA-D66. Deze coalitie is in informele gesprekken als mogelijkheid genoemd en zowel bij de VVD als bij het CDA staat men welwillend tegenover deze combinatie.¹¹² Het is echter zeer de vraag of deze drie partijen na de verkiezingen een meerderheid zullen hebben. Bovendien is dit dezelfde coalitie die ook ten grondslag lag aan het tweede kabinet-Balkenende en daar heeft D66 geen goede herinneringen aan. "Dat kan je niet uitwissen", erkent partijvoorzitter Van Engelshoven. "Als je kijkt naar de toon van de campagne dan had het toch wel weer het beeld gegeven van D66 in een redelijk rechts kabinet."¹¹³ Ook oud-partijvoorzitter en nummer twee op de kandidatenlijst Gerard Schouw heeft zo zijn twijfels bij een coalitie met VVD en CDA. "Het lag erg voor de hand dat VVD en CDA dat wilden. Maar voor ons hing het ervan af hoeveel zetels we zouden krijgen. Als je te klein bent, wordt je onder de voet gelopen, dan moet je het niet doen. Dan is het veel te risicovol. En we hadden een paar zware ankers neergelegd over de hypotheekrenteaftrek, investeringen in het onderwijs, aanpassing van de arbeidsmarkt."¹¹⁴ De democraten hebben dan ook een voorkeur voor optie twee: een "regenboogcoalitie" bestaande uit VVD, CDA, D66 en GroenLinks. GroenLinks-lijsttrekker Femke Halsema is erop gebrand om haar partij voor het eerst in de geschiedenis regeringspartij te maken en door GroenLinks erbij te betrekken ontstaat volgens de democraten een meer evenwichtige coalitie dan wanneer D66 alleen met VVD en CDA in zee zou gaan.¹¹⁵ Partijvoorzitter Van Engelshoven: "Voor iedereen was zichtbaar dat D66 en GroenLinks samen iets wilden, dat hebben Alexander en Femke ook wel uitgestraald. Wij keken vooral naar een coalitie waarmee we onze hervormingsagenda zouden kunnen uitvoeren. Met GroenLinks kwamen we een heel eind. Het verkiezingsprogramma van het CDA ging ook een heel eind die kant op. En de VVD had ook een hoop hervormingen in het programma staan. Dus er zat wel een logica in die combinatie."¹¹⁶ Maar ook van deze regeringscombinatie is het onzeker of ze na de verkiezingen een meerderheid in de Tweede Kamer zal hebben. Die

meerderheid wordt waarschijnlijk makkelijker behaald met de derde optie die bij D66 op het lijstje staat: "nieuw Paars", een coalitie van VVD, PvdA, D66 en GroenLinks (later omgedoopt tot Paars-plus).¹¹⁷

De democraten besluiten deze derde combinatie van partijen tot inzet van de verkiezingen te maken. Op 19 mei maakt Pechtold bekend dat D66 na de verkiezingen een coalitie wil vormen met de VVD, de PvdA en GroenLinks.¹¹⁸ Volgens Pechtold zorgt een stem op D66 ervoor dat de VVD niet met de PVV in zee gaat en dat de PvdA niet kiest voor de "conservatieve SP".¹¹⁹ Om de coalitievoorkeur van D66 extra te onderstrepen, kleurt de website van de democraten (normaal gesproken in de partijkleur groen) paars in de laatste weken van de campagne. Ook worden er paarse verkiezingsposters geplakt en paarse flyers verspreid. Lange tijd is Pechtold de enige lijsttrekker die een voorkeur voor een regeringscoalitie heeft uitgesproken. GroenLinks geeft slechts aan een "zo progressief mogelijke" coalitie na te streven, de SP een "zo links mogelijke" coalitie. De PvdA houdt alle mogelijkheden open, behalve regeren met de PVV, de VVD houdt ook alle mogelijkheden open, maar dan inclusief regeren met de PVV.¹²⁰ Het CDA maakt eind mei bekend samen met de VVD, D66 en GroenLinks te willen gaan regeren. De coalitie dus die ook door de democraten is overwogen. "Het gaat om partijen die bereid zijn om te hervormen, om Nederland sterker te maken en om Nederland door een moeilijke fase heen te helpen", aldus CDA-lijsttrekker Balkenende.¹²¹ Nu het CDA publiekelijk heeft aangegeven met VVD, D66 en GroenLinks in zee te willen gaan en samenwerking tussen VVD en PvdA door de campagne steeds onwaarschijnlijker lijkt te worden, is de vorming van een "regenboogcoalitie" ineens een zeer serieuze mogelijkheid. Maar dan moeten deze vier partijen bij de verkiezingen wel een meerderheid halen. Bovendien wordt samenwerking tussen D66 en de VVD vlak voor de verkiezingen bemoeilijkt, als Pechtold tijdens het lijsttrekkersdebat bij RTL op 26 mei aangeeft dat D66 niet in een kabinet zal stappen dat niets doet aan de hervorming van de woningmarkt, lees: aanpassing van de hypotheekrenteaftrek.¹²² En de hypotheekrenteaftrek is nu juist een breekpunt voor de VVD. Pechtold: "De laatste weken voor de verkiezingen liepen de peilingen terug, tot onder de tien zetels. Dat had onder meer te maken met de opkomst van Cohen, de man die grote verwachtingen wekte, en met de zogenaamde premierstrijd tussen Rutte en Cohen. Daarom heb ik in het lijsttrekkersdebat de woningmarkt op scherp gezet. Zonder aanpak van de woningmarkt geen kabinet met D66. Ik wilde geen taboe opwerpen, maar juist een punt noemen dat aangepakt diende te worden."¹²³ Maar daarmee dreigt de kabinetsformatie wel steeds ingewikkelder te worden.

TERUG IN DE DUBBELE CIJFERS

Na de 'verdrievoudiging' bij de Europese verkiezingen in 2009 en de 'verviervoudiging' bij de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2010, hoopt D66 op 9 juni bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer op een 'vervijfvoudiging'. De daarvoor benodigde vijftien zetels, die D66 een paar maanden eerder in de peilingen nog ruimschoots haalde, worden op de verkiezingsdag niet gehaald. Daarvoor trekt de strijd tussen VVD, PVV en PvdA over de vraag welke partij de grootste wordt, teveel kiezers naar deze partijen. Maar met een winst van zeven zetels mogen de democraten ook tevreden zijn. Tien zetels is "een geweldig resultaat waar we hard voor hebben gewerkt en waar we trots op mogen zijn", zegt lijsttrekker Pechtold tegen zijn aanhangers in strandtent Doen! in Scheveningen, als de voorlopige uitslag bekend wordt. Hij herinnert aan de dramatische verkiezingsuitslag in november 2006: "Drieënhalf jaar geleden zei ik: we hebben verloren, maar we zijn niet verslagen. Als ik nu naar het ledenaantal kijk, zijn we met ruim twee keer zoveel. En na de fantastische Europese verkiezingen en de nog betere gemeenteraadsverkiezingen is D66 terug met dubbele cijfers. Terug in het midden van de politiek."¹²⁴ Behalve D66 is ook de PVV de grote winnaar van de verkiezingen. De partij van Geert Wilders stijgt van vijftien naar 24 zetels. Voor het eerst in de geschiedenis wordt de VVD de grootste partij van Nederland. Met 31 zetels is de VVD één zetel groter dan de PvdA, die drie zetels verliest en op dertig komt. Het CDA lijdt een grote nederlaag: de partij verliest bijna de helft van haar zetels en is met 21 zetels kleiner dan ooit. Groen-Links wint drie zetels en komt op tien, de ChristenUnie verliest één zetel en komt op vijf, de SGP en de PvdD blijven allebei gelijk op twee zetels.¹²⁵

De nieuwe Tweede Kamerfractie van D66 bestaat behalve lijsttrekker Pechtold uit Boris van der Ham, Fatma Koser Kaya, Pia Dijkstra, Magda Berndsen, Gerard Schouw, Wassila Hachchi, Wouter Koolmees, Stientje van Veldhoven en Kees Verhoeven. De groei van de fractie betekent ook dat de fractieondersteuning kan worden uitgebreid. Na het verlies in 2006 heeft de driepersonsfractie het moeten doen met vier beleidsmedewerkers, een voorlichter, een documentalist, twee secretariael medewerkers en enkele stagiaires. Zo'n kleine staf is nauwelijks voldoende om op een professionele wijze in de noodzakelijke fractieondersteuning te voorzien. Nu de fractie uit tien personen bestaat, wordt de staf uitgebreid naar 25 medewerkers. De leiding komt in handen van de nieuwe ambtelijk secretaris Pauline Heijkoop. Fractievoorzitter Pechtold vormt samen met Gerard Schouw (vicefractievoorzitter) en Magda Berndsen (fractiesecretaris) het fractiebestuur.¹²⁶ Ook krijgt de D66-fractie meer ruimte in het Tweede Kamergebouw. De democraten verhuizen na de verkiezingen naar het

gedeelte van het Kamergebouw dat is gevestigd in het oude ministerie van Justitie en nemen hun intrek in een gang waar eerst nog het CDA huisde.

Al snel begint het speculeren over een mogelijke regeringscoalitie. Met deze uitslag heeft een 'regenboogcoalitie' van VVD, CDA, D66 en GroenLinks geen meerderheid. De door D66 bepleite Paars-plus combinatie is echter wel mogelijk. Volgens Pechtold zal de formatie echter "niet makkelijk" worden. Vooral VVD en PvdA hebben zich in de campagne stevig tegen elkaar afgezet. "Maar ik denk dat de opdracht, na drie jaar van stilstand, vooral is dat Nederland hervormd wordt," aldus Pechtold op de verkiezingsavond. Ook volgens oud-minister Roger van Boxtel ligt een Paars-plus kabinet het meest voor de hand, "maar iedereen moet een beetje over de eigen schaduw stappen."¹²⁷ Nu het verkiezings-circus achter de rug is, hoopt heel Nederland op een snelle kabinetsformatie, vooral vanwege de economische crisis. VVD-lijsttrekker Rutte heeft tijdens de campagne zelfs laten weten te streven naar een nieuw kabinet vóór 1 juli. Hij zal snel uit de droom worden geholpen: de kabinetsformatie van 2010 zal 125 dagen duren, net zo lang als de formatie van het kabinet-Balkenende II en ruimschoots meer dan het gemiddelde sinds de Tweede Wereldoorlog (72 dagen).¹²⁸

Achter de schermen wordt er binnen D66 al ruimschoots vóór de Tweede Kamerverkiezingen rekening mee gehouden dat de partij een mogelijke regeringspartij is. Al in april is besloten dat het onderhandelings-team zal bestaan uit fractievoorzitter Pechtold, de Tweede Kamerleden Gerard Schouw en Wouter Koolmees en partijvoorzitter Ingrid van Engelshoven. Evenals bij de kabinetsformatie in 2003 zal er, als D66 deelneemt aan een nieuwe regering, een speciaal congres worden georganiseerd, waar het regeerakkoord aan de leden zal worden voorgelegd. En ook nu zal het landelijk bestuur een motie aan het congres voorleggen waarin de leden wordt gevraagd met het bereikte akkoord in te stemmen. De beoogde congreslocatie is het World Forum Convention Centre in Den Haag. Voor de zekerheid worden er al opties genomen op drie zaterdagen in augustus.¹²⁹ Maar zoals al eerder bleek, is D66 minder gericht op regeren dan men zou verwachten. De blik van de democraten is immers gericht op 2015. De koers die in 2009 is ingezet, waarbij de democraten hun positie in twee stappen terugwinnen, wordt voortgezet. Alleen is nu niet het 'nulpunt' 2006 het vertrekpunt, maar de tien zetels die D66 op 9 juni heeft behaald. Die uitslag vormt de basis om verder te groeien. En, zo realiseert de partijtop zich, die groei is makkelijker te realiseren vanuit de oppositie dan in een coalitiekabinet.¹³⁰

COMPLEXE FORMATIE

D66-leider Pechtold heeft zijn voorkeur voor een Paars-plus-kabinet al ruim voor de verkiezingen bekend gemaakt, maar vindt dat gezien de verkiezingsuitslag eerst VVD en PVV aan zet zijn. En dat vinden de meeste partijen. Nadat de koningin een eerste consultatieronde heeft gehouden, krijgt VVD-senator Uri Rosenthal de opdracht te verkennen of VVD en PVV de basis kunnen vormen voor een nieuw kabinet.¹³¹ Dit is een logische keuze, want de VVD is de grootste partij en de PVV de grootste winnaar van de verkiezingen. Maar er zijn ook twijfels: is de PVV wel stabiel genoeg? Kan die partij wel genoeg kwalitatief goede bewindslieden leveren? Wilders zelf heeft er alle vertrouwen in en ziet een coalitie van VVD, PVV en CDA helemaal zitten. CDA-fractievoorzitter Verhagen is echter afhoudend. Ook hij twijfelt over de stabiliteit van een coalitie met de PVV. "Het CDA stelt zich bescheiden op", aldus Verhagen.¹³² Het wordt een korte eerste ronde, waarbij de drie beoogde regeringspartijen niet eens met elkaar aan tafel zitten. Wilders wil de twijfel bij het CDA graag wegnemen en toont zich bereid tot het sluiten van compromissen (hij heeft de dag na de verkiezingen al aangegeven dat hij bereid is de AOW-leeftijd te verhogen, iets wat vóór de verkiezingen nog een breekpunt noemde). Maar het CDA heeft zoveel twijfels bij de PVV dat de partij niet met Wilders aan tafel wil om te praten over een gezamenlijk programma. Verhagen wil dat VVD en PVV eerst kijken of ze er met z'n tweeën uit kunnen komen, pas daarna zal het CDA aanschuiven.¹³³ Dat werkt niet en op 18 juni concludeert Rosenthal dat "een parlementair meerderheidskabinet van VVD, PVV en CDA niet mogelijk is."¹³⁴ Daarmee verdwijnt een coalitie met de PVV al opmerkelijk snel uit beeld. Uiteraard tot woede van Wilders. Ruim een week na de verkiezingen lijkt regeringsdeelname voor de grootste winnaar, de PVV, al verkeken. Dat denkt ook D66-leider Pechtold: "Toen Rosenthal over een coalitie met de PVV zei: 'nu niet, nooit niet', heeft dat in mijn denken een deur doen sluiten. Ik had er al niets mee, ik vond 76 zetels al krap, maar toen Rosenthal dat zo zei, dacht ik zeker te weten dat er geen kabinet met de PVV zou komen. Dat is, achteraf, een foute inschatting geweest."¹³⁵

Omdat een coalitie van VVD, PVV en CDA van tafel lijkt, komt de door D66 zo gewenste Paars-plus-combinatie weer in beeld. Maar bij de VVD voelen ze niets voor Paars-plus. Samenwerking met drie 'linkse' of progressieve partijen wordt door de VVD beschouwd als een garantie voor een toekomstige verkiezingsnederlaag. VVD-leider Rutte heeft in de verkiezingscampagne ook steeds de grote verschillen tussen de VVD en de PvdA benadrukt. Het is dan ook niet verrassend dat Rutte een voorkeur uitsprekt voor een 'middenkabinet' van VVD, CDA en PvdA. Maar

omdat de PvdA noch het CDA hier enthousiast over is, besluit informateur Rosenthal tot een verkennend gesprek over Paars-plus. Zowel D66, GroenLinks als de PvdA heeft een voorkeur voor deze combinatie. Bovendien zou een Paars-plus-coalitie bestaan uit drie partijen die bij de verkiezingen hebben gewonnen (en één, de PvdA, die licht heeft verloren) en het is de enige combinatie die gezamenlijk zetels heeft gewonnen (samen zestien Tweede Kamerzetels). Een Paars-plus-coalitie zou dus het meest recht doen aan de verkiezingsuitslag. Rutte oppert nog de mogelijkheid dat D66 bij een kabinet van VVD-CDA-PvdA aansluit (voor het "comfort" van de PvdA), maar daar voelt Pechtold uiteraard niet voor. "Daar loop ik nog niet warm voor. Hoewel, laat dat woordje 'nog' maar weg," reageert Pechtold op de suggestie van Rutte.¹³⁶

Pechtold beseft dat het moeilijk, zo niet onmogelijk zal worden om Paars-plus te smeden: "Bij de PvdA mis ik het gevoel van urgentie om hervormingen door te voeren. Met de VVD zie ik grote culturele verschillen, bijvoorbeeld over zaken als integratie, immigratie en veiligheid. Zonder slag of stoot zullen de gesprekken zeker niet verlopen."¹³⁷ Rutte zegt Paars-plus "heel serieus" te willen onderzoeken, ondanks zijn voorkeur voor een middenkabinet: "Deze snuffelronde is bedoeld om te kijken of je perspectief krijgt om zinvol te onderhandelen. Maar de verschillen zijn enorm," aldus de VVD-leider.¹³⁸ Pechtold begrijpt de aarzelingen van Rutte bij Paars-plus. Niet alleen zit de VVD dan met drie partijen in een coalitie die alledrie 'linkser' zijn, maar ook nog eens met een 'rechtse' oppositie tegenover zich. Pechtold: "Ik snap heel goed dat Mark bedenkingen heeft bij de gedachte dat in onze variant de PVV en het CDA in de oppositie zitten."¹³⁹ De verkennende gesprekken die op 21 juni starten, bieden in ieder geval een opening en de mogelijkheid om elkaars posities te leren kennen. Maar na anderhalve dag worden de verkennende gesprekken alweer gestaakt. Mark Rutte geeft aan "op dit moment geen perspectief" te zien om te gaan onderhandelen. De andere partijen wijten het snelle einde van de gesprekken aan de VVD, maar Pechtold reageert minder uitgesproken: "Het waren vier partijen met allemaal een eigen programma die met elkaar aan tafel zaten." Het was ook geen onderhandelingsronde, maar een verkenning, zegt Pechtold, waarmee hij wil aangeven dat er niet echt geprobeerd is tot overeenstemming te komen. Volgens Pechtold is Paars-plus niet definitief geblokkeerd. "Paars-plus was niet eens Rutte's tweede keuze. Maar geen perspectief zien, is iets anders dan niet willen."¹⁴⁰

Nu de twee meest voor de hand liggende coalities niet gerealiseerd lijken te kunnen worden, wordt gesuggereerd dat er wellicht een breed kabinet zou moeten komen, waarin VVD, CDA, PvdA, D66 en GroenLinks zitting hebben. Zo'n brede coalitie zou weliswaar op ruime steun in de Tweede Kamer kunnen rekenen (102 van de 150 zetels), maar D66 zou

(net als GroenLinks) niet nodig zijn voor de meerderheid. Alleen al daarom is deze optie voor de democraten erg onaantrekkelijk. Pechtold wijst het idee van een vijfpartijkabinet dan ook van de hand. "Dat soort varianten staan bij mij helemaal achterin de agenda."¹⁴¹ Ook een tussentijds debat in de Tweede Kamer biedt geen nieuwe perspectieven op een regeeringscoalitie. Daarop adviseert informateur Rosenthal de koningin om twee informateurs te benoemen, één van de VVD en één van de PvdA. Zij moeten onderzoeken hoe uit het "brede midden" (dat wil zeggen VVD, CDA, D66, PvdA en GroenLinks) een coalitie gevormd kan worden.¹⁴² Maar de koningin besluit anders: op 26 juni wordt alleen Herman Tjeenk Willink (vicevoorzitter van de Raad van State) aangesteld als informateur. De benoeming van Tjeenk Willink is een soort tussenstap in de formatie, gericht op het nogmaals verkennen van een Paars-plus-coalitie. Tjeenk Willink kiest een informele manier om de partijen nader tot elkaar te brengen. Op 1 en 2 juli vinden bij hem thuis de verkennende gesprekken plaats.¹⁴³ En dat werkt. Rutte, Cohen, Pechtold en Halsema worden het al snel eens over wat de kern van het beleid van het nieuwe kabinet zou moeten zijn: bezuinigen, hervormen en investeren. Dat klinkt als een motto voor de te vormen coalitie. Pechtold: "De sfeer was goed. We hebben afgesproken dat iedereen z'n taboes zou inslikken. Mark (Rutte - MvdL) mocht blijven roepen dat hij die piketpalen had, maar in de onderhandelingen kan je moeilijk van andere vragen geen breekpunten te hebben als je ze zelf wel hebt." De vier fractieleiders zijn dus bereid om overall over te praten. Pechtold: "Toen de breekpunten eenmaal van tafel waren, konden we beginnen."¹⁴⁴ De vraag is alleen nog wel wie de onderhandelingen zullen begeleiden. VVD en PvdA stellen voor om de VVD'er Rosenthal en de PvdA'er Jacques Wallage tot informateurs te laten benoemen, maar dat willen D66 en GroenLinks niet. Pechtold: "Halsema en ik wilden geen twee informateurs. Eén, of anders desnoods vier, maar niet twee." D66 en GroenLinks krijgen de kans om alternatieven aan te dragen en doen dat ook. Laten we iemand nemen die onpartijdig is, die niet uit één van de vier partijen aan tafel afkomstig is. Iemand als Cees Veerman, de oud-minister van Landbouw en lid van het CDA. Of Joan Leemhuis en Saskia Stuiveling, twee vrouwen.¹⁴⁵ Maar alle alternatieven worden door VVD en PvdA van tafel geveegd. Pechtold: "VVD en PvdA hadden al bedacht dat Rosenthal en Wallage het moesten worden. Rosenthal was natuurlijk een vertrouweling van Rutte en Cohen wilde graag Wallage. Toen hebben Halsema en ik gezegd: okee, maar dan zijn deze twee heren niet beschikbaar voor een kabinetspost. Ik wilde niet aan tafel zitten met iemand die zijn eigen ministerschap zit te regelen. Die toezegging kregen we."¹⁴⁶ Pechtold gaat ervan uit dat de onderhandelingen lang zullen gaan duren: "Ik dacht wel: we zitten hier nog wel de hele zomer. De belangrijkste opgave was dat arbeid bij de PvdA tot bewegen

moest leiden en wonen moest bij de VVD tot bewegen leiden. Dat de uitruil van die twee onderwerpen, wonen en werken, maanden zou duren, daarvan was ik overtuigd.”¹⁴⁷ Daarnaast moeten de vier partijen het eens zien te worden over het bedrag aan bezuinigingen.

DICHT BIJ REGEREN

Onder leiding van Rosenthal en Wallage onderhandelen VVD, PvdA, D66 en GroenLinks in de ministerskamer in het gebouw van de Eerste Kamer gedurende twee weken over regeringssamenwerking. En twee weken lang komt er over die onderhandelingen vrijwel niets naar buiten. De vier fractievoorzitters hebben met de informateurs afgesproken dat ze tijdens de onderhandelingen “terughoudend” zullen zijn met mededelingen over het formatieproces.¹⁴⁸ Ook de informateurs laten maar mondjesmaat iets los. Ze willen wel kwijt dat de partijen een “serieuze poging” doen om het eens te worden en dat er “constructieve gesprekken” plaatsvinden in een “goede sfeer”. Ook Rutte, van wie veel mensen denken dat hij *contre-coeur* met PvdA, D66 en GroenLinks aan tafel zit, wil dat de onderhandelingen slagen. Dat lijkt op dit moment immers de enig overgebleven manier om zijn doel te bereiken: de eerste liberale premier van Nederland sinds 1913 worden. Maar of er beslissingen worden genomen, en welke, blijft onduidelijk. Na een week onderhandelen, geven de informateurs wel aan dat de onderhandelingen “goed uit de startblokken” zijn gekomen. “De verschillen tussen de vier partijen zijn inderdaad erg groot. Kijk naar de verkiezingsprogramma’s”, aldus informateur Rosenthal, “maar de vier onderhandelaars zijn wel degelijk de uitdaging aangegaan om die verschillen te overbruggen”.¹⁴⁹ Maar om kans van slagen te vergroten, houdt iedereen verder zijn mond.

In de beslotenheid van de formatie komen de vier partijen op tal van punten nader tot elkaar.¹⁵⁰ Pechtold: “We hebben twaalf werkdagen vergaderd, het was ongelooflijk wat daarin gebeurd is. We begonnen ’s ochtends op tijd en lasten de nodige rookpauzes in, lunchten ter plekke, haalden ’s avonds chinees en gingen door, ook de hele avond. De structuur stond, de ondersteuning was goed.” De partijen worden het in grote lijnen eens over een aantal grote hervormingen: het belastingstelsel, het ontslagrecht en de werkloosheidswet zullen op de schop gaan. Hervormingen waar D66 veel waarde aan hecht. Daarnaast weten de democraten een verruiming van de euthanasiewetgeving en een verbod op het weigeren van homohuwelijken door ambtenaren van de burgerlijke stand op de agenda te krijgen. Het kabinet-Rutte zal een kernkabinet worden met slechts acht ministers, die de hoofdlijnen van het beleid bepalen terwijl staatssecretarissen de departementen leiden.¹⁵¹ Pechtold: “Er was echt een sfeer van: we gaan het eens anders doen. Al vrij snel kwam het idee op

tafel om een ander soort kabinet te vormen, met maar acht ministers en meer staatssecretarissen die de departementen leiden. Daar werd ik wel enthousiast van. Het idee was dat de acht ministers niet op de departementen zouden gaan zitten, maar in het Catshuis.¹⁵² VVD en PvdA zullen ieder drie ministers leveren, D66 en GroenLinks ieder één. Alle vier de partijen leveren drie staatssecretarissen. Ook zal het nieuwe kabinet – ondanks de noodzakelijke bezuinigingen – investeren in onderwijs en innovatie. Niet de 2,5 miljard euro die in het D66-programma stond, maar 1,5 miljard.¹⁵³ Er zal 400 miljoen euro worden bezuinigd op defensie en de aanschaf van de JSF zal worden geannuleerd.¹⁵⁴ Op veel terreinen zijn de vier partijen bereid om voor hen moeilijke compromissen te sluiten. Zo is GroenLinks bereid om de kilometerheffing te laten vallen en is de VVD in ruil daarvoor bereid om over verhoging van de benzineaccijns te praten.¹⁵⁵ Dit leidt in het overleg tussen de fractiespecialisten overigens wel tot een ruzie tussen de PvdA'er Diederik Samsom en de VVD'er Charlie Aptroot. Pechtold: “Zij vlogen elkaar zo in de haren dat we ze hebben moeten vervangen.”¹⁵⁶ Al in de eerste week worden ook de hoofdlijnen van het immigratie- en integratiebeleid van het te vormen kabinet zichtbaar. Het onderwerp dat in de campagne – door toedoen van de PVV – zo beladen is geweest, lijkt voor de Paars-plus-partijen niet tot onoverkomelijke meningsverschillen te leiden, hoewel D66 bij een aantal maatregelen een voetnoot laat plaatsen. Zo weigeren de democraten in te stemmen met het door de VVD bepleite boerkaverbod.¹⁵⁷ Pechtold: “Rutte was bang dat wij over het immigratiebeleid moeilijk zouden gaan doen. Wij zeiden: je kan een strengere immigratiebeleid krijgen, maar dan wel rechtvaardig en reëel, geen fratsen, geen pesterijen. Ik was de enige die tegen een boerkaverbod bleef.”¹⁵⁸ Meegaan in de anti-islam symboolpolitiek is voor Pechtold uitgesloten.

Na twee weken worden de vier partijen het ook eens over één van de belangrijkste ‘hobbels’: de bezuinigingen. Pechtold: “De vraag was: bezuinigen we tien miljard, zoals de PvdA en GroenLinks wilden, vijftien miljard, wat D66 wilde, of doen we achttien miljard, zoals de VVD wilde?”¹⁵⁹ De financieel specialisten van de fracties bereiken overeenstemming over een bedrag van twaalf miljard aan bezuinigingen, die te realiseren zijn zonder lastenverzwaring.¹⁶⁰ Maar VVD-leider Rutte houdt vast aan het bedrag van achttien miljard aan bezuinigingen. Onder allerlei voorwaarden zijn PvdA, D66 en GroenLinks bereid om aan die wens tegemoet te komen.¹⁶¹ Op voorstel van Pechtold wordt afgesproken dat het Paars-plus-kabinet dat bedrag aan bezuinigingen in twee stappen zal realiseren: vijftien miljard direct en een aanvullend pakket van drie miljard aanvullende bezuinigingen, die uitgevoerd zullen worden als de economische indicatoren aangeven dat het kan.¹⁶² Daar kunnen alle vier partijen mee leven.

Andere onderwerpen liggen moeilijker. Zo krijgt D66 geen steun voor twee onderwerpen waarmee de democraten zich de voorgaande vier jaar hebben geprofileerd: verhoging van de AOW (PvdA tegen) en beperking van de hypotheekrenteaftrek (VVD tegen). PvdA-leider Cohen verzet zich tegen versoepeling van het ontslagrecht en verkorting van de WW.¹⁶³ Een voorstel van D66 en GroenLinks om het belastingstelsel te hervormen (invoering van een 'twee-tax-systeem met twee tarieven, gekoppeld aan een verhoging van milieuvriendelijke producten en beperking van de hypotheekrenteaftrek) haalt het niet.¹⁶⁴ Morrelen aan de hypotheekrenteaftrek is voor de VVD vooraansnog onbespreekbaar, hoewel Rutte zich achter de schermen wel bereid toont tot een onderzoek naar hervorming van de woningmarkt, waarbij de hypotheekrenteaftrek wat hem betreft geen taboe is.¹⁶⁵

GEEN PAARS-PLUS

Na tweeënhalve week zitten juist op de twee dossiers waarvan Pechtold al vreesde dat ze moeilijk zouden worden, 'wonen' en 'werken', de onderhandelingen vast. Pechtold: "Die rotdossiers kwamen steeds weer terug, maar niet met oplossingen. Het was niet erg dat ze steeds terugkwamen, maar het was niet constructief." Volgens Pechtold is dit te wijten aan de werkwijze van de informateurs, Rosenthal en Wallage. "Mijn grote frustratie zit 'm bij de informateurs", zegt Pechtold achteraf. "Er werd niet goed genoeg voorbereid. Ik vind dat het de rol van de informateurs is, om de vergadering van de volgende dag voor te bereiden als de onderhandelaars een paar uurtjes slaap pakken. Dat er een agenda ligt. Dat er voorstellen liggen op basis van de gesprekken van de dag ervoor. Dat er dingen afgezegd worden." Maar die regie ontbreekt. Rosenthal en Wallage zijn heel verschillende persoonlijkheden, die elkaar niet erg goed aanvoelen. Pechtold verwijt de informateurs gebrek aan leiding. "Het was nog net niet: waar gaan we het vandaag eens over hebben?" Een doorbraak op de twee cruciale dossiers blijft daardoor uit. Op vrijdag 16 juli verlopen de gesprekken stroef en wordt er geen vooruitgang geboekt. Pechtold: "Op vrijdag zat het vast. Het weekend zou gebruikt worden om erover na te denken. Op maandag lag alles weer op tafel. De informateurs deden een rondje en vroegen: zijn we al wat verder gekomen? Nee, natuurlijk niet!" Op dinsdag 20 juli wordt het Pechtold al snel duidelijk dat de formatiepoging zal stranden. "Vandaag gaat het mis", smst hij aan GroenLinks-leider Halsema. "Kijk maar: Rutte heeft een das en een schoon overhemd aan en geen papier bij zich. Hij is klaar om de pers te woord te staan."¹⁶⁶ Als de vergadering begint, leggen de informateurs de vier onderhandelaars de vraag voor: kan deze poging succesvol worden afgerond? "Nee", antwoordt Rutte als eerste. Daarna kijken de informateurs

naar Pechtold, maar die geeft aan dat het logischer is om eerst de tweede partij in grootte het woord te geven. Pechtold: "Ik ging er volledig van uit dat Cohen 'ja' zou zeggen. Maar hij zei 'nee'! De grond viel onder m'n voeten weg. Ik dacht: wat krijgen we nou?" De D66-leider zegt wel 'ja' op de vraag of de formatie poging in zijn ogen kans van slagen heeft, net als Halsema. Pechtold: "Ik heb een heel verhaal opgehangen waarom het wel kon."¹⁶⁷ Maar omdat Rutte en Cohen menen dat verder praten geen zin meer heeft, komt er definitief een einde aan de onderhandelingen voor een Paars-plus-kabinet.¹⁶⁸

Bij D66 is de teleurstelling groot. "Ik ben zeer teleurgesteld", reageert Pechtold. "De gesprekken verliepen in een open en prettige sfeer. Op een aantal belangrijke punten zijn de vier partijen elkaar dicht genaderd, maar uiteindelijk bleven VVD en PvdA op een paar belangrijke thema's tegenover elkaar staan. Tot het laatste toe heb ik het gevoel gehad dat de verschillen te overbruggen zouden zijn. Wij hebben ons daarvoor ook maximaal ingezet."¹⁶⁹ Ook volgens partijvoorzitter Van Engelshoven waren de verschillen overbrugbaar: "Ik vond het heel frustrerend. De bal ligt voor het intikken, maar je mag niet schoppen. Inhoudelijk waren we er wel uitgekomen, maar het ontbrak bij de VVD en de PvdA aan de wil."¹⁷⁰ Het is niet zo dat de meningsverschillen inhoudelijk onoverbrugbaar zijn, maar Rutte weigert verdere concessies te doen. Vicefractievoorzitter Gerard Schouw: "In de VVD-fractie was eigenlijk geen steun om iets te doen met de PvdA. Het argument over het bezuinigingsbedrag was echt onzin. Ze moesten een chique excuus hebben."¹⁷¹ De VVD heeft zich in de campagne als rechts-conservatieve partij geprofileerd om de strijd met de PVV aan te kunnen gaan. Samenwerking met 'linkse' partijen als PvdA en GroenLinks sluiten niet op dat bewust gekozen profiel aan. In de achterban van de VVD klinkt veel protest tegen het feit dat Rutte met de 'linkse' partijen PvdA en GroenLinks aan tafel zit. Pechtold: "De rechtervleugel in de VVD, dat werd intern voor Rutte steeds moeilijker. Hij kreeg via e-mail bakken ellende over zich heen. De achterban wilde al geen Paars-plus, maar vooral omdat hij met GroenLinks aan tafel zat."¹⁷² Voor veel VVD'ers heeft hun partij helemaal niets te zoeken in een Paars-plus-kabinet. D66-voorzitter Van Engelshoven: "Met Rutte hadden we het gevoel een heel eind te kunnen komen, maar hij liep heel strak aan de leiband van de fractie, die echt een heel conservatief rechts pad bewandelde. Rutte kreeg weinig ruimte om tot resultaat te komen."¹⁷³ Met een 'sociaal-liberale' VVD, zoals in de tijd van Hans Dijkstal of Joris Voorhoeve, zou een Paars-plus-kabinet misschien wel kans van slagen hebben gehad. Maar de conservatief-liberale VVD van 2010 heeft een uitgesproken voorkeur voor 'regeren over rechts'. Dat weet ook partijleider Rutte en dus houdt hij – onder verwijzing naar zijn 'piketpaaltjes' – vast aan zijn eisen, wetende dat Paars-plus daardoor onmogelijk zal wor-

den.¹⁷⁴ Pechtold: "De spin achteraf dat Rutte tegenover de andere drie stond, snap ik wel, de VVD had een verklaring nodig om de schuld bij een ander te leggen. Maar dat beeld is gewoon apert onwaar."¹⁷⁵ Alleen Gerard Schouw, die eerder al heeft aangegeven dat D66 wat hem betreft nog een paar jaar de tijd neemt om sterker te worden, is er niet rouwig om dat D66 niet gaat regeren. "Ik vond het veel te risicovol. Met die tien zetels in een Paars-plus-variant, terwijl de VVD het eigenlijk niet wil. We zouden onze hypotheekrente niet krijgen, we zouden onze AOW niet krijgen. Inhoudelijk viel er weinig te winnen."¹⁷⁶ Aanvankelijk geeft Pechtold de hoop nog niet op dat de vier partijen weer naar de onderhandelingsstafel zullen terugkeren. "Ik ging ervan uit dat het een tijdelijke breuk was", aldus Pechtold. "Ik dacht: Rutte heeft dit nodig, we komen er wel uit."¹⁷⁷ Maar dat zal een misvatting blijken.

VERKEERDE KEUZES

Nadat Paars-plus is mislukt, adviseert Rutte alsnog het eerder door hem voorgestelde middenkabinet van VVD, CDA en PvdA te onderzoeken. Maar PvdA-leider Cohen voelt daar niets voor. Dan wil hij ook D66 en GroenLinks erbij, maar zo'n vijfpartijenkabinet wordt door deze partijen als onwerkbaar afgewezen. De kabinetsformatie lijkt in een impasse te zijn beland. Als het CDA niet met de PVV wil praten en de VVD niet meer met de PvdA, welke meerderheidscoalitie is dan nog mogelijk? Dat die vraag niet meer relevant is, zal snel blijken. Nadat de koningin alleen haar vaste adviseurs (maar niet de fractievoorzitters) heeft geraadpleegd, benoemt ze vertrouweling en minister van Staat Ruud Lubbers tot informateur. Hij krijgt nadrukkelijk de opdracht mee om te onderzoeken welke meerderheidskabinetten er nog mogelijk zijn. Maar Lubbers doet iets anders. Hij stelt voor dat de fractieleiders van VVD, CDA en PVV maar eens informeel met elkaar aan tafel moeten gaan zitten, zonder dat hij erbij is, om te kijken of zij een minderheidskabinet van VVD en CDA met gedoogsteun van de PVV kunnen vormen. Lubbers krijgt veel kritiek op zijn advies, niet alleen vanwege de suggestie zelf, maar ook omdat hij die al bekend maakt nadat hij pas vijf van de negen fractievoorzitters heeft gesproken. Pechtold: "Verhagen was bij hem geweest en toen kwam er een verklaring naar buiten dat ze een minderheidskabinet gaan verkennen, zonder informateur." De D66-leider is woedend. "Ik belde Lubbers op: wat flik je me nou? Je voldoet niet aan je opdracht! Je hebt als opdracht een kabinet te formeren dat kan rekenen op een stabiele meerderheid in beide Kamers. Je gaat buiten je boekje! Ik was zo boos!" Pechtold gaat nog wel bij de informateur langs. "Ik heb van Lubbers geëist dat hij terug ging naar de koningin. Maar ik was de enige die dat vond, Cohen niet, Halsema niet. De opdracht was een meerderheidskabinet te forme-

ren. Als we toch zelf voor een minderheidskabinet gaan, dan weet ik er nog wel een paar.”¹⁷⁸ Maar Lubbers’ wil geschiede, de eis van Pechtold dat hij zijn opdracht teruggeeft, zet hij niet in zijn eindverslag aan de koningin.¹⁷⁹ De D66-leider roept Lubbers nog ter verantwoording in een tussentijds debat over de kabinetsformatie. Maar tevergeefs: volgens Lubbers willen VVD, PVV en CDA alleen over een minderheidskabinet onderhandelen.¹⁸⁰

Op 30 juli doen Rutte, Verhagen en Wilders bij Lubbers verslag van hun informele gesprekken. VVD, PVV en CDA zijn bereid te gaan onderhandelen over een minderheidskabinet. De partijen zien perspectieven om te komen tot een kabinet van VVD en CDA, dat met gedoogsteun van de PVV zal regeren. In een gezamenlijke verklaring die Rutte, Wilders en Verhagen hebben ondertekend wordt toegelicht waarom de partijen kiezen voor een minderheidskabinet: tussen CDA en PVV bestaan “princiële verschillen” over de islam. De partijen zijn het oneens over de vraag of de islam een religie is (CDA) of een politieke ideologie (PVV).¹⁸¹ Nu duidelijk is dat er waarschijnlijk een minderheidskabinet van VVD en CDA met gedoogsteun van de PVV zal komen, hebben de partijen die hun zinnen op Paars-plus hebben gezet het nakijken. D66-leider Pechtold heeft al bij voorbaat geen goed woord over voor het te vormen kabinet: “Het kabinet zal steunen op de stem van discriminatie, stigmatisering en uitsluiting.”¹⁸²

Tijdens de onderhandelingen ontstaat er rumoer bij de achterban van het CDA. Een aantal CDA-prominenten plaatst grote vraagtekens bij de beoogde samenwerking met de PVV. Als blijkt dat ook CDA-mededeonderhandelaar Ab Klink lopende de onderhandelingen concludeert dat samenwerking met de PVV “een onbegaanbare weg” is, en Klink steun krijgt van twee leden van de CDA-fractie, is de crisis binnen het CDA compleet.¹⁸³ Klink stapt op als onderhandelaar en onder grote druk worden de dissidenten binnen de CDA-fractie binnenboord gehouden. Voor PVV-leider Wilders is dit echter niet genoeg. Hij wil van de CDA-dissidenten een schriftelijke verklaring dat zij loyaal zullen zijn aan het te vormen kabinet. Aan die eis, die in strijd is met de grondwettelijke bepaling dat volksvertegenwoordigers “zonder last” hun werk doen, wil het CDA niet voldoen.¹⁸⁴ Opnieuw wordt de formatie van een nieuw kabinet afgebroken. Rutte stelt voor dat hij dan maar zelf een ‘proeve van een regeerakkoord’ schrijft, dat vervolgens aan de andere partijen wordt voorgelegd. Dat is in 1994 ook gedaan toen de eerste poging om een paars kabinet te formeren was mislukt. Met dit advies gaat Rutte dan ook naar de koningin. Maar Pechtold wijst erop dat een meerderheid in de Tweede Kamer moet instemmen met deze procedure en noemt het advies van Rutte daarom “prematuur”.

De kabinetsformatie is weer terug bij af. Opnieuw is de vraag: hoe nu verder? Weer volgen veel speculaties over de overgebleven opties. Zelfs een onwaarschijnlijke coalitie van VVD, CDA, D66, GroenLinks en ChristenUnie wordt ineens als optie genoemd, net als bijzondere vormen, zoals een extraparlamenteair kabinet en een zakenkabinet. Dan neemt de formatie opnieuw een verrassende wending. Terwijl de koningin nog bezig is met een adviesronde, maakt Wilders bekend toch verder te willen praten en hervatten VVD, PVV en CDA hun onderhandelingen. Dit is op z'n zachtst gezegd niet chique richting het staatshoofd. "Uiterst ongelukkig", noemt Rutte de *timing* tijdens een debat in de Tweede Kamer, maar "soms lopen dingen zoals ze lopen". Volgens Rutte is er een "nieuw feit" ontstaan doordat Wilders heeft aangegeven verder te willen gaan met de onderhandelingen. Aangezien ook VVD en CDA voorstander zijn van een rechts kabinet, zou het raar zijn geweest als de twee partijen niet op dat signaal van Wilders zouden zijn ingegaan, zo verklaart Rutte. Maar volgens D66-leider Pechtold begint de formatie nu echt "een *farce*" te worden. "De afgelopen week is slecht voor de politiek als geheel en draagt bij aan het chagrijn in de samenleving", aldus de D66-voorman.¹⁸⁵ Binnen enkele weken komt vervolgens alsnog het kabinet-Rutte tot stand. De piketplaatjes die overeenstemming met de Paars-plus-partijen 'onmogelijk' maakte, laat de VVD vallen in de onderhandelingen met CDA en PVV. En ook andere VVD-wensen gaan met die coalitie niet door: geen bezuinigingen op sociale zekerheid, geen hervorming van de arbeidsmarkt, geen verhoging van de AOW en geen achttien miljard bezuinigingen zonder lastenverzwaring.

Het kabinet wordt door betrokkenen aangeduid als een minderheidskabinet van VVD en CDA met gedoogsteun van de PVV. Deze creatieve omgang met het staatsrecht is nodig om de (zeker bij het CDA) controversiële samenwerking met de PVV enigszins te maskeren. Want hoe zit het werkelijk? Bij een minderheidskabinet dat regeert met gedoogsteun stellen één of meer partijen (die samen geen meerderheid hebben in het parlement) een regeerakkoord op en wordt het minderheidskabinet door één of meer partijen in het parlement gedoogd (dat wil zeggen dat de gedoogpartij(en) met de coalitiepartijen zullen meestemmen om ze aan een meerderheid te helpen). In het geval van het kabinet-Rutte zijn er echter twee akkoorden: één tussen de fracties die samen het kabinet vormen (VVD en CDA) en één tussen drie partijen (VVD, CDA en PVV), waarbij het eerste akkoord ook nog eens integraal deel uitmaakt van het tweede akkoord. Door deze constructie is in feite een ('gewoon') parlementair meerderheidskabinet ontstaan, waaraan één partij (de PVV) geen bewindspersonen levert. Toch zal er consequent over een 'gedoogconstructie' worden gesproken.

Volgens D66-leider Pechtold worden VVD en CDA “gegijzeld door Wilders.” Pechtold noemt het kabinet-Rutte “Wilders’ eigen marionettenkabinet”.¹⁸⁶ “Als Kamerlid kan hij (Wilders – MvdL) zijn uitspraken blijven doen, daarvoor hoeft niet elke keer de regering op te draven. Alleen het kabinet spreekt met één mond. Wel is het zo dat hij medeverantwoordelijk is voor de coalitie, ook al maakt hij er formeel geen deel van uit. VVD en CDA hebben zich met huid en haar aan hem uitgeleverd,” aldus de D66-leider.¹⁸⁷ Pechtold hekelt ook de invloed van de orthodox-christelijke SGP, die eveneens gedoogsteun aan het kabinet geeft en met haar twee zetels het kabinet aan een meerderheid kan helpen indien dissidenten binnen de CDA-fractie afhaken. In ruil voor die gedoogsteun zal het kabinet op terreinen als koopzondagen, het homohuwelijk, euthanasie, abortus en embryoselectie geen stappen zetten die de SGP tegen de borst stuiten. Net als in 2003, bij de formatie van het kabinet-Balkenende II, weet de SGP zo een bovenmatige invloed uit te oefenen, met instemming van VVD en CDA. In het debat over de regeringsverklaring van het kabinet-Rutte zegt Pechtold zich er zorgen over te maken dat liberale verworvenheden waar D66 jarenlang voor heeft gestreden hierdoor onder druk zullen komen te staan. Ook verwijt Pechtold het kabinet dat het noodzakelijke hervormingen op de woningmarkt en de arbeidsmarkt vermijdt: “Nederland gaat op de schop met een strandschepje.”¹⁸⁸ Het kabinet wil daadkracht uitstralen, maar Pechtold vindt het allemaal maar “stoere praatjes”. “Het is allemaal stroigoed, niets substantieels: 130 kilometer per uur rijden, roken in kleine cafés, extra agenten die er niet komen, gevaarlijk holle taal over eigenrichting. Dit kabinet reageert alleen op onvrede op de korte termijn. Daarmee bak je teleurstelling in. Want op alle belangrijke dossiers kiest het kabinet voor stilstand: arbeidsmarkt, woningmarkt, onderwijs, noem maar op. Het is geen oppositieverhaal, maar feitelijk aantoonbaar dat vooral de VVD ál haar grote verkiezingsbeloften heeft gebroken. Al-le-maal. Niet ik, maar de kiezer zal zich uiteindelijk gepakt voelen door al die holle retoriek.” Het kabinet heeft volgens Pechtold “een koers ingezet die bijna haaks staat op de idealen van D66.” Het “conservatisme, nationalisme, gericht op de korte termijn” van het kabinet staat lijnrecht tegenover “optimisme, durf, economische hervormingen en een open, internationale blik”, waar D66 volgens hem voor staat. Het kabinet maakt volgens de D66-leider “fundamenteel verkeerde keuzes”.¹⁸⁹ Daarmee is de toon gezet voor de wijze waarop Pechtold de komende periode oppositie zal voeren.

- ¹⁴⁷ BN/De Stem, 25 juni 2009; Omroep Brabant, 21 augustus 2009
- ¹⁴⁸ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹⁴⁹ Vergadering landelijk bestuur 25 maart 2009, archief D66
- ¹⁵⁰ 'De campagne is begonnen - strategisch plan D66 2008-2011', 28 januari 2008, vertrouwelijk deel archief D66
- ¹⁵¹ 'Memo programma opleidingen', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 4 maart 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 28 mei 2008, archief D66
- ¹⁵² Idem; D66 Nieuwsbrief, december 2009
- ¹⁵³ 'Werving, selectie, ondersteuning en training nieuwe kader D66', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 7 mei 2008, archief D66; Democraat, oktober 2008
- ¹⁵⁴ Democraat, april 2009
- ¹⁵⁵ Idem
- ¹⁵⁶ 'Werving, selectie, ondersteuning en training nieuwe kader D66', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 7 mei 2008, archief D66; 'Memo programma opleidingen', ongedateerd, archief D66; vergadering landelijk bestuur 4 maart 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 25 november 2009, archief D66
- ¹⁵⁷ Vrij Nederland, 31 oktober 2009

Noten hoofdstuk 7

- ¹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 maart 2009
- ² De Telegraaf, 26 juli 2009
- ³ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 19 april 2008
- ⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁵ de Volkskrant, 6 maart 2009
- ⁶ Persbericht Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, 16 januari 2009

- ⁷ Van der Land, p.360
- ⁸ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 19 april 2008
- ⁹ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 7 maart 2009
- ¹⁰ Democraat, februari 2010
- ¹¹ Idem
- ¹² 'Voorstel fondsenwerving', 8 februari 2009, archief D66
- ¹³ Democraat, februari 2010
- ¹⁴ 'Binding nieuwe leden', bijlage bij agenda vergadering landelijk bestuur oktober 2008, archief D66
- ¹⁵ de Volkskrant, 9 november 2009
- ¹⁶ Andeweg en Thomassen, p. 51
- ¹⁷ Tweede Kamer, vergaderjaar 2008-2009, nr.69
- ¹⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2008-2009, nr.81
- ¹⁹ Tweede Kamer, vergaderjaar 2009-2010, nr.2
- ²⁰ Idem
- ²¹ NRC Handelsblad, 16 mei 2009; de Volkskrant, 22 december 2009
- ²² Radio 1 Journaal, 13 december 2009
- ²³ EénVandaag, 10 december 2009
- ²⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ²⁵ Interview Alexander Pechtold, 16 mei 2009
- ²⁶ de Volkskrant, 16 januari 2009
- ²⁷ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ²⁸ Congrestoespraak Alexander Pechtold 19 april 2008
- ²⁹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 maart 2009
- ³⁰ Idem
- ³¹ NRC Handelsblad, 16 mei 2009
- ³² 'Concept D66 Campagneplan EP 2009', december 2007, vertrouwelijk deel archief D66
- ³³ Idem
- ³⁴ Idem; vergadering landelijk bestuur 18 juni 2008, archief D66
- ³⁵ Vergadering landelijk bestuur 12 december 2007, archief D66

- ³⁶ Vergadering landelijk bestuur 7 april 2008, archief D66
- ³⁷ de Volkskrant, 14 april 2009
- ³⁸ Congrestoespraak Sophie in 't Veld, 8 november 2008
- ³⁹ D66 Nieuwsbrief, juni 2009
- ⁴⁰ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012; ook Gerben-Jan Gerbrandy, één van de betrokken Europarlementariërs, bevestigt de gang van zaken.
- ⁴¹ Vergadering landelijk bestuur 15 januari 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 17 maart 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 28 april 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 1 september 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 1 september 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 16 februari 2011, archief D66
- ⁴² Vergadering landelijk bestuur 15 januari 2010, archief D66
- ⁴³ 'Begeleiding EU fractie', brief Rolf Sterk, Cordes organisatie advies & ontwikkeling, aan het landelijk bestuur, 4 februari 2011, archief D66
- ⁴⁴ Idem
- ⁴⁵ Idem
- ⁴⁶ Vergadering landelijk bestuur 27 mei 2009, archief D66, interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ⁴⁷ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁴⁸ Idem
- ⁴⁹ Idem
- ⁵⁰ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁵¹ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁵² Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ⁵³ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁵⁴ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ⁵⁵ Idem
- ⁵⁶ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 8 november 2008
- ⁵⁷ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 maart 2009
- ⁵⁸ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011; interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012; interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ⁵⁹ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 7 november 2009
- ⁶⁰ Eerste reactie Alexander Pechtold op val kabinet, 20 februari 2010
- ⁶¹ de Volkskrant, 20 februari 2010; Trouw, 22 februari 2010
- ⁶² Vergadering landelijk bestuur 21 februari 2010, archief D66
- ⁶³ Vergadering landelijk bestuur, 25 maart 2009, archief D66
- ⁶⁴ Vergadering landelijk bestuur 28 mei 2008, archief D66
- ⁶⁵ Vergadering landelijk bestuur 15 januari 2010, archief D66
- ⁶⁶ Besloten deel vergadering landelijk bestuur 9 september 2009, archief D66
- ⁶⁷ Idem
- ⁶⁸ EénVandaag, 1 maart 2010
- ⁶⁹ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 november 2007
- ⁷⁰ www.verkiezingsuitslagen.nl. De lokale partijen behalen samen 23,7%, de PvdA 15,7%, de VVD 15,7%, het CDA 14,8%, GroenLinks 6,7%, de SP 4,2%, de ChristenUnie 3,8%, de SGP 1,8%, TON 1,2% en de PVV 0,8%
- ⁷¹ www.d66.nl, 4 maart 2010
- ⁷² Congestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 april 2010
- ⁷³ Idem
- ⁷⁴ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 17 april 2010
- ⁷⁵ Trouw, 4 maart 2010
- ⁷⁶ Extra D66 Nieuwsbrief, 17 maart 2010
- ⁷⁷ Congrestoespraak Alexander Pechtold, 17 april 2010
- ⁷⁸ Idem
- ⁷⁹ Idem

- ⁸⁰ Congrestoespraak Alexander Rinnooy Kan, 17 april 2010
- ⁸¹ Congrestoespraak Hans Wijers, 17 april 2010
- ⁸² Idem
- ⁸³ Congrestoespraak Alexander Rinnooy Kan, 17 april 2010, congretoespraak Hans Wijers, 17 april 2010
- ⁸⁴ Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ⁸⁵ 'Anders? Ja! D66 – verkiezingsprogramma D66 Tweede Kamer 2010'
- ⁸⁶ Idem
- ⁸⁷ Interview Frank van Mil, 15 september 2011
- ⁸⁸ Interview Joris Backer, 1 september 2011
- ⁸⁹ 'Anders? Ja! D66 – verkiezingsprogramma D66 Tweede Kamer 2010'
- ⁹⁰ Idem
- ⁹¹ Idem
- ⁹² Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 april 2010
- ⁹³ de Volkskrant, 16 april 2010
- ⁹⁴ de Volkskrant, 6 maart 2010
- ⁹⁵ NRC Handelsblad, 16 mei 2009
- ⁹⁶ BN/De Stem, 9 februari 2009
- ⁹⁷ Trouw, 5 juni 2010
- ⁹⁸ Vergadering landelijk bestuur 25 maart 2010, archief D66
- ⁹⁹ NOS nieuws, 19 maart 2010; congretoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 april 2010
- ¹⁰⁰ www.d66.nl, 7 april 2010
- ¹⁰¹ Vergadering landelijk bestuur 10 april 2010, archief D66
- ¹⁰² Vergadering landelijk bestuur, 25 maart 2010, archief D66
- ¹⁰³ Trouw, 19 maart 2010
- ¹⁰⁴ Vergadering landelijk bestuur, 25 maart 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur, 28 april 2010, archief D66
- ¹⁰⁵ Idem; Trouw, 11 mei 2010
- ¹⁰⁶ www.iksteund66.nl
- ¹⁰⁷ www.d66.nl, 7 juni 2010
- ¹⁰⁸ de Volkskrant, 12 april 2010; Trouw, 13 april 2010
- ¹⁰⁹ www.nos.nl, 17 mei 2010
- ¹¹⁰ de Volkskrant, 16 mei 2010
- ¹¹¹ Trouw, 8 mei 2010
- ¹¹² Interview Carla Pauw, 10 augustus 2010; interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011; interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012; interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹¹³ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹¹⁴ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ¹¹⁵ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012; interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹¹⁶ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹¹⁷ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011; interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012; interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹¹⁸ www.nos.nl, 19 mei 2010; NRC Handelsblad, 19 maart 2010
- ¹¹⁹ www.nos.nl, 19 mei 2010, NRC Handelsblad 19 mei 2010
- ¹²⁰ www.nos.nl, 31 mei 2010
- ¹²¹ Idem
- ¹²² Carrédebat RTL, 26 mei 2010; NOS nieuws, 26 mei 2010
- ¹²³ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹²⁴ www.d66.nl, 10 juni 2010
- ¹²⁵ www.verkiezingsuitslagen.nl
- ¹²⁶ Democraat, oktober 2010
- ¹²⁷ Trouw, 10 juni 2010
- ¹²⁸ www.kabinetsformatie2010.nl
- ¹²⁹ Vergadering landelijk bestuur 16 juni 2010, archief D66; vergadering landelijk bestuur 14 juli 2010, archief D66
- ¹³⁰ Vergadering landelijk bestuur, 16 juni 2010, archief D66
- ¹³¹ Trouw, 12 juni 2010
- ¹³² Idem
- ¹³³ Trouw, 21 juni 2010
- ¹³⁴ Trouw, 18 juni 2010

- ¹³⁵ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹³⁶ Trouw, 21 juni 2010
- ¹³⁷ Idem
- ¹³⁸ NOS nieuws, 21 juni 2010
- ¹³⁹ Trouw, 21 juni 2010
- ¹⁴⁰ Trouw, 23 juni 2010
- ¹⁴¹ NRC Handelsblad, 24 juni 2010
- ¹⁴² NOS nieuws, 28 juni 2010
- ¹⁴³ de Volkskrant, 24 juli 2010
- ¹⁴⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁴⁵ Idem; Bukman, p.85
- ¹⁴⁶ Idem
- ¹⁴⁷ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁴⁸ NOS nieuws, 5 juli 2010; Trouw, 6 juli 2010
- ¹⁴⁹ Trouw, 13 juli 2010
- ¹⁵⁰ de Volkskrant, 8 juli 2010; Trouw, 22 juli 2010; NRC Handelsblad, 23 juli 2011
- ¹⁵¹ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011; de Volkskrant, 8 juli 2010; NRC Handelsblad, 23 juli 2011; Bukman, p.92
- ¹⁵² Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁵³ Trouw, 22 juli 2010; NRC Handelsblad, 23 juli 2011; interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012; Bukman, p.89
- ¹⁵⁴ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012; Bukman, p.91
- ¹⁵⁵ de Volkskrant, 8 juli 2010; NRC Handelsblad, 23 juli 2011
- ¹⁵⁶ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁵⁷ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011; de Volkskrant, 8 juli 2010; Trouw, 22 juli 2010; NRC Handelsblad, 23 juli 2011; Bukman, p.93
- ¹⁵⁸ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012; Bukman, p.93
- ¹⁵⁹ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁶⁰ NRC Handelsblad, 23 juli 2011
- ¹⁶¹ Brief informateurs prof. dr. U. Rosenthal en prof. drs. J. Wallage aan de koningin, 21 juli 2010, kenmerk: 201000518
- ¹⁶² Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012; Bukman, p.90
- ¹⁶³ Bukman, p.94; de Volkskrant, 8 juli 2010
- ¹⁶⁴ NRC Handelsblad, 23 juli 2011
- ¹⁶⁵ Bukman, p.89
- ¹⁶⁶ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012; Bukman, p.79
- ¹⁶⁷ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012; Bukman, p.95-96
- ¹⁶⁸ Brief informateurs prof. dr. U. Rosenthal en prof. drs. J. Wallage aan de koningin, 21 juli 2010, kenmerk: 201000518
- ¹⁶⁹ D66 Nieuwsbrief, 21 juli 2010
- ¹⁷⁰ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹⁷¹ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ¹⁷² Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁷³ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012
- ¹⁷⁴ de Volkskrant, 8 juli 2010; Trouw, 22 juli 2010
- ¹⁷⁵ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁷⁶ Interview Gerard Schouw, 3 oktober 2011
- ¹⁷⁷ Interview Alexander Pechtold, 22 maart 2012
- ¹⁷⁸ Idem; Bukman, p.113-114
- ¹⁷⁹ Brief informateur dr. R.F.M. Lubbers aan de koningin, 3 augustus 2010, kenmerk 201000593
- ¹⁸⁰ NOS nieuws, 4 augustus 2010
- ¹⁸¹ NOS nieuws, 30 juli 2010
- ¹⁸² NRC Handelsblad, 5 augustus 2010
- ¹⁸³ NRC Handelsblad, 4 september 2010
- ¹⁸⁴ Idem
- ¹⁸⁵ NOS nieuws, 7 september 2010
- ¹⁸⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 2010-2011, nr.13; Democraat, oktober 2010; Trouw, 26 oktober 2010
- ¹⁸⁷ Trouw, 9 augustus 2010

¹⁸⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2010-2011, nr.13; Trouw, 26 oktober 2010

¹⁸⁹ NRC Handelsblad, 28 december 2010; Democraat, februari 2011

Noten hoofdstuk 8

¹ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 5 november 2011

² 'Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010', archief D66

³ Vergadering landelijk bestuur 26 augustus 2010, archief D66

⁴ 'Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010', archief D66; vergadering landelijk bestuur 26 augustus 2010, archief D66

⁵ 'Plan van aanpak Reorganisatie D66, 27 april 2010, archief D66'

⁶ Idem

⁷ Verslag bijeenkomst 'werkgroep herstructurering vereniging' 11 oktober 2010, archief D66

⁸ 'Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010', archief D66

⁹ Motie 'Verbetering contacten LB & regio's' van de ARV Brabant, congres 7 november 2009

¹⁰ 'Strategische prioriteiten 2010-2014 – Discussiedocument voor LB-vergadering 26 augustus 2010', archief D66

¹¹ Idem

¹² Idem

¹³ Werkgroep herstructurering vereniging, 11 oktober 2010, archief D66

¹⁴ 'Plan van aanpak Reorganisatie D66', 27 april 2010, archief D66

¹⁵ Werkgroep herstructurering vereniging, 11 oktober 2010, archief D66

¹⁶ Congrestoespraak Ingrid van Engelshoven, 17 april 2010

¹⁷ 'Plan van aanpak Reorganisatie D66', 27 april 2010, archief D66

¹⁸ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

¹⁹ Resolutie 'Naar een (ver)bindende vereniging', congres 93, 28 mei 2011

²⁰ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

²¹ www.d66.nl, 7 oktober 2010

²² www.nos.nl, 2 februari 2010;

Trouw, 3 februari 2010; Trouw, 3 juni 2010; de Volkskrant, 21 september 2010

²³ de Volkskrant, 3 oktober 2010

²⁴ 'Voorstel fondsenwerving', 8 februari 2009, archief D66

²⁵ Vergadering Financiële Commissie 23 september 2008, archief D66

²⁶ Vergadering Financiële Commissie, 8 juli 2008, archief D66; vergadering landelijk bestuur 3 september 2008, archief D66

²⁷ Interview Ingrid van Engelshoven, 7 februari 2012

²⁸ Vergadering landelijk bestuur 16 juni 2010, archief D66

²⁹ 'Voorstel fondsenwerving', 8 februari 2009, archief D66; vergadering landelijk bestuur 11 februari 2009, archief D66

³⁰ Vergadering landelijk bestuur 27 mei 2009, archief D66

³¹ Vergadering landelijk bestuur 9 september 2009, archief D66

³² Vergadering landelijk bestuur 30 juni 2010, archief D66; Jaarrekening 2009, vastgesteld door congres C92, 6 november 2010

³³ Vergadering landelijk bestuur 17 maart 2010, archief D66

³⁴ Brief penningmeester Menno Witteveen aan afdelingen en regio's, ongedateerd (eind september 2010), archief D66; 'Begroting 2011' t.b.v. congres C92, 6 november 2010; en 'Voorstel afdrachtregeling regio's en afdelingen 2011' t.b.v. congres C92, 6 november 2010